

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

פרק המבוא

לעבודת המחקר לקבלת תואר דוקטור במשפטים בנושא:

ניכור הורי – ילד להורה והורה לילד: ההתערבות המשפטית במצבי ניכור הורי ושאלת תפקידו של המשפט ביצירת התנאים למימוש ההורות הרגשית ביחסי הורים וילדים

ד"ר שרון פרילינג - 2010

א. הצגת המחקר: חדשנותו, מטרותיו ושאלת היסוד שתיבחן בו

(1) תופעת הניכור ההורי העומדת בבסיס המחקר

עבודת מחקר זו עוסקת באחת התופעות המשפטיות המאתגרות של תחום דיני המשפחה, המצויה על קו התפר שבין עולם המשפט לעולם הרגש. תופעת הניכור ההורי, העומדת בבסיס המחקר, חובקת בתוכה שני היבטים: ההיבט האחד, המוכר יותר בשם "ניכור הורי"/"תסמונת הניכור ההורי", עוסק בניכור של ילד להורה, אגב הליכי פירוד וגירושין בין ההורים, הבא לידי ביטוי בסרבנות הילד לקיום קשר, בדרגה כזו או אחרת, עם ההורה הלא משמורן. ההיבט האחר, המוכר יותר בשם "האב הנעלם", עוסק בניכור של הורה (ההורה הלא משמורן, על פי רוב, האב) לילדו, באותה מערכת נסיבות של פירוד וגירושין, בין אם על דרך של נוכחות ארעית בלבד של ההורה בחיי הילד ובין אם על דרך של ניתוק הקשר עם הילד באופן מוחלט. הניכור ההורי, על שני היבטיו, גורע מתפקודו ההורי של ההורה הלא משמורן, בין היתר נוכח אי קיומם השוטף של הסדרי הראיה עם הילד. כפועל יוצא, נפגעת חוויית הילד את ההורות הרגשית מאותו הורה.

ניכור הורי: ילד להורה יכול להיות נעוץ בכל אחד מן ההורים, בילד עצמו, או בכולם יחד. עם זאת, משנות השמונים של המאה העשרים, תופעת הניכור ההורי הפכה להיות מזוהה כמעט לחלוטין עם תסמונת הניכור ההורי (Parental Alienation Syndrome) שהוגדרה על ידי ד"ר ריצ'ארד גרדנר, פסיכיאטר אמריקאי, כהפרעה פסיכיאטרית.¹ ייחודה של התסמונת, לעומת תופעת הניכור ההורי: ילד להורה ככלל, בהצבעתה על ההורה המשמורן (על פי רוב, האם) כגורם האחראי לניכור, להבדיל מן המשפחה כולה כמערכת, המייצרת את הניכור כמנגנון התמודדות זמני עם משבר הפירוד.²

גרדנר מגדיר את התסמונת בכלים המתיימרים להיות מדעיים ומסווג אותה לשלוש דרגות חומרה. הדרגה השלישית והחמורה ביותר מצדיקה, לגישתו, אמצעי טיפול דוגמת העברת המשמורת להורה המנוכר, תוך ניתוק הקשר בין הילד להורה המנוכר לתקופת ביניים, ואף העברת הילד למתקני כליאה ומתקנים פסיכיאטריים, על מנת להביאו לחזור בו מסירובו לקיים קשר עם ההורה

¹ על פי גרדנר, התסמונת מגדירה הפרעה המופיעה אצל ילדים, כמעט באופן בלעדי, אגב הליכי משמורת. ביטויה של התסמונת בהשמצות חוזרות ונשנות של הילד את אחד ההורים, המוגדר כ"הורה המנוכר" ללא הצדקה אובייקטיבית. מסע השמצה מוזן על ידי ההורה השני, המוגדר כ"הורה המנוכר", באמצעות שטיפות מח הנעשות לילד, על דרך של הטמעת רעיונות, זכרונות ואירועים כוזבים במוחו, כנגד ההורה המנוכר. בהגדרתו את התסמונת, ביקש גרדנר לאפיינה בגורם הסיבתי המייחד אותה - אחריותו של ההורה המנוכר להתנכרות הילד להורה המנוכר. התיאור הראשון של התסמונת נעשה על ידי גרדנר במאמר שפורסם בשנת 1985: R.A. Gardner "Recent Trends in Divorce and Custody Litigation" 29 (2) American Forum (1985) 3.

² במסגרת ניתוח התיאוריה של גרדנר אצבע על עמדות מחקריות מקובלות, השוללות את תפיסת אחריות ההורה המשמורן כגורם מרכזי ועיקרי לניכור ההורי: ילד להורה, כפי שהטמיע גרדנר במסגרת התסמונת. גישות אלה מאמצות גישה מערכתית לתופעה, הן בזיהוי הגורמים לה והן באמצעי ההתמודדות עמה.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

המנוכר.³ גרדנר אף קושר בין התסמונת לבין האשמות בדבר התעללות מינית, אגב הליכי גירושין ומשמורת, וכורך בתיאוריה שלו בדבר התסמונת את ההנחה לפיה האשמות המועלות בעיתוי זה הן, על פי רוב, כוזבות, כתוצר של התסמונת.⁴

התיאוריה של גרדנר גרמה להתלקחותה של "מלחמת מגדר" בין המחנה הנשי, הנאבק בקיפוח שיוצרת התסמונת, נוכח הצבעתה על האם כגורם המביא להיווצרותה, לבין המחנה הגברי, המאמץ את תכניה ומבקש להחילה במערכת המשפטית.

תסמונת הניכור ההורי של גרדנר שנויה במחלוקת בקרב חוגים מקצועיים בתחום בריאות הנפש ובתחום המשפט כאחד. מחלוקת זו העסיקה רבות את בתי המשפט שדנו בתסמונת בארה"ב ובעולם. בישראל, לעומת זאת, אומצה התסמונת על ידי בתי המשפט, ללא דיון בתכניה, או למצער, התייחסות למחלוקת שהיא מעוררת, וניתן לה תוקף בפסיקת בתי המשפט, בכל הערכאות, לרבות בית המשפט העליון.⁵

מנגד, ניכור הורי: הורה לילד קשור במוסד האבהות בעידן המודרני ובהשפעות הסוציולוגיות – חברתיות על מאפייניו של מוסד זה. היבט זה של הניכור ההורי עוסק בתהליך ההתנתקות, אשר תועד מחקרית, בין האבות לילדיהם, לאחר הפירוד והגירושין, כביטוי לאיפיוני האבהות המודרנית כמוסד סוציאלי המזוהה עם תפקודו של התא המשפחתי השלם, להבדיל משיוכו הביולוגי, שאינו תלוי בסדר המבני של המשפחה. מחקרים מצביעים על כך שמרבית האבות אינם מקיימים קשר סדיר עם ילדיהם לאחר הגירושין, וחלק בלתי מבוטל מהאבות מנותק קשר לחלוטין מן הילדים.⁶ ממצאים אלה מעוגנים היטב בתפיסה החברתית - תרבותית, המוזנת גם על ידי המסרים של המערכת המשפטית, על פיהם, האם היא ההורה המופקד על גידול הילדים ודאגה לכל צרכיהם, הרגשיים והטיפוליים, בעוד שתפקודו ההורי של האב, מעבר להיבט המטריאלי, נתפס כבלתי מחייב.⁷

³ ראו: R.A. Gardner **The Parental Alienation Syndrome: A Guide for Mental Health and Legal Professionals** (Cresskill N.J., 2nd ed., 1998), at pp. 119-123. Hereafter: Gardner (1998); R.A. Gardner "Recommendations for Dealing with Parents Who Induce Parental Alienation Syndrome in their Children" **28(3/4) Journal of Divorce & Remarriage** (1998) 1. Available at: <http://webpages.charter.net/lah1321/pas-gardner-recommendations.htm> (last entry: 10/6/10), at pp. 7-22 (internet file). Hereafter: Gardner (Recommendations)

R.A. Gardner **Sex Abuse Hysteria: Salem Witch Trials Revisited** (Cresskill N.J., 1991), at pp. 23-36. Hereafter: Gardner (1991)

⁵ ראו את פסק הדין ברע"א 3009/02 **פלונית נ' פלוני**, פ"ד נו (4) 872 וכן את פסק הדין בדיון הנוסף דנ"א 6041/02 **פלונית ואח' נ' פלוני ופקידת הסעד**, פ"ד נח (6) 246, שהתקיים באותו עניין. פסק הדין (רע"א 3009/02) סוקר בהרחבה את תסמונת הניכור ההורי של גרדנר ורואה בתיאוריה של גרדנר ובספרו העוסק בתסמונת, מקור מידע להתפתחויות בנושא הניכור ההורי. בפסק הדין מפורטות המלצותיו של גרדנר לטיפול בתסמונת, לרבות במקרים החמורים, על דרך של הוצאת הילד ממשמורת ההורה המנוכר והעברתו לרשות ההורה המנוכר, תוך העברת הילד לתחנות מעבר בידי גורם שלישי, כאשר קיים קושי בהעברה ישירה של הילד להורה המנוכר. בית המשפט אף מאמץ את קביעתו של גרדנר באשר לקשר שבין התסמונת לבין תלויות שווא בדבר התעללות מינית. בדיון הנוסף (דנ"א 6041/02) לא עסק בית המשפט בשאלות הנוגעות לתסמונת הניכור ההורי, על אף שבעתירה לקיומו של דיון נוסף הובאה הביקורת על התסמונת ובית המשפט הוזמן לדון בשנית בשימוש בתיאוריה כה שנויה במחלוקת בהליכים משפטיים חורצי גורלות. היעדר ההתייחסות לתסמונת בדיון הנוסף מכשיר למעשה את ההכרה בתסמונת בפסק הדין, נשוא הדיון הנוסף (רע"א 3009/02). ראוי לציין, כי במשפט הישראלי קיימת חפיפה מלאה בין תופעת הניכור ההורי (ילד להורה) ותסמונת הניכור ההורי, ללא אבחנה ממשית בין השניים.

⁶ רק כ- 25% מהילדים שהוריהם התגרשו זוכים לקשר עם האב אחת לשבוע ואף במקרים אלה, האבות, על פי רוב, אינם משקיעים את הזמן המשותף בתפקוד הורי, כי אם בבידור הילדים, תפקוד שזכה לכינוי: "Disneyland Daddies". בחלוף שלוש שנים מן הגירושין, כ- 50% מן האבות מנתקים קשר עם הילדים או מתראים עמם בתדירות בלתי סדירה. ראו: S. Maldonado "Beyond Economic Fatherhood: Encouraging Divorced Fathers to Parent" **153 U. Pa. L. Rev.** (2005) 921, at pp. 924-925, 948.

⁷ ראוי להדגיש, כי איני מתעלמת מקיומה של תופעה חברתית חדשה יחסית, אותה נהוג לכנות "האבות החדשים", במסגרתה ניתן להיווכח במעורבות גוברת של אבות בגידול הילדים. יחד עם זאת, תופעה זו אינה מצביעה על פחות ברלוונטיות של תופעת האב הנעלם, שכן מחקרים מצביעים על כך ש"האבות החדשים" אינם בבחינת הנורמה, ועדיין

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

המושג ניכור הורי, כפי שהינו שגור בספרות המשפטית ובפרקטיקה המשפטית, בארץ ובעולם, עוסק אך ורק בהיבטים של סרבנות קשר מצד ילד להורה. ההיבט ההפוך, הבא לידי ביטוי בהתנכרות ההורה לילד, באותן נסיבות של פירוד וגירושין, הוגדר לראשונה על ידי במסגרת מחקר זה, כביטוי ההפוך של ההיבט הנוגע לניכור הורי: ילד להורה. בשיח המשפטי מחוץ לישראל, היבט הפוך זה מכונה לעיתים כתופעת האב הנעלם (Fading Father), והוא בא לידי ביטוי בעיקר בן הפרקטיקה הנוגע לאי קיום שוטף של הסדרי הראיה בין האב לילד. בשיח המשפטי הישראלי, אין כל הגדרה להיבט זה, והוא אף לא זכה לבחינה או לדיון מעמיק.

במחקר זה, מוצע על ידי לקשור את שתי התופעות יחד בהיבטים המחקריים, המשפטיים והפסיכולוגיים, תוך קידום הגישה הרעיונית בדבר היות שתי התופעות היבטים מנוגדים האחת של השנייה. על כן, הניכור ההורי, במושגו המוכר, מוגדר על ידי כניכור הורי: ילד להורה, בעוד שתופעת האב הנעלם מוגדרת על ידי כניכור הורי: הורה לילד. מכאן אף שם המחקר, הכולל את הגישה הרעיונית שאני מבקשת לקדם: ניכור הורי: ילד להורה והורה לילד.

(2) מרכזיותה של תופעת הניכור ההורי בתנאי הסוציאליזציה המודרנית

בעידן שבו מספרם של התאים המשפחתיים בהם ההורים אינם חיים יחד הולך וגדל,⁸ תופעת הניכור ההורי, על שני היבטיה, הופכת שכיחה יותר ויותר והיא מעוררת דאגה באשר לעתידם ולרווחתם של הילדים המעורבים בה.

הסוציאליזציה המשתנה של המשפחה, המעלה את חשיבותו של הקשר הורה – ילד ואת היריבות בין ההורים, אגב תהליך הפירוד והגירושין, תורמת אף היא להרחבת היקפה של התופעה. סוציאליזציה משתנה זו באה לידי ביטוי במגמה המסתמנת, החל מן המאה העשרים, להתארגנות החיים האינטימיים סביב ציר ההורות, תחת הציר של מערכת הנישואין. מערכת הנישואין הפכה להיות שברירית מתמיד ובשילוב המגמה לצמצום הילודה, הפכו הילדים למושא העיקרי להשקעה ואף האמצעי המובהק כנגד הבדידות של ההורים, לאחר הגירושין. האמצעים הרגשיים הנדרשים לצורך המשא ומתן לגיבוש החוזה ההורי לאחר הגירושין והפיכת הילד למושא להפחתת החרדה

מרבית תפקידי גידול הילדים נותרים בידי האמהות, גם במשפחות כפולות קריירה, ראו: A. Hochschild with A. Machung **The Second Shift: Working Parents and the Revolution At Home** (New York, 1989), at pp. 7-10; D. Popeone **Life Without Father: Compelling New Evidence that Fatherhood and Marriage are Indispensable for the Good of Children and Society** (New York, 1996), at p. 19; H.P. Blossfeld & S. Drobic (eds.) **Careers of Couples in Contemporary Societies** (Oxford, 2001), at p. 372. יתרה מכך, נמצא שאבות מזהים את אבהותם כנזרת השלובה וכרוכה במערכת הנישואין, כל עוד זו עומדת על תלה. סיום קשר הנישואין נתפס כסיום או הפקעה של התפקיד ההורי, ראו: F.F. Furstenberg & A.J. Cherlin **Divided Families: What Happens to Children When Parents Part** (Cambridge Mass., 1991), at p. 38.

⁸ העלייה החדה בהיקף הגירושין החלה מאמצע שנות השישים של המאה העשרים וכיום הסטטיסטיקה בארה"ב מצביעה על כשלוש אחת מכל שתי מערכות נישואין. ראו: N.H. Wolfinger "The Mixed Blessings of No-Fault Divorce" 407 **Whittier J. Child & Fam. Advoc.** (2005) 407. המגמה בישראל הולכת ומתקרבת אל רמות הגירושין המקובלות בארה"ב, כאשר כיום עומד היחס בקירוב על כשלוש אחת מכל שלוש מערכות נישואין. ראו את הפרסום מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "גירושין בישראל – היקף הגירושין וגורמים המשפיעים על הסיכויים להתגרש" על ידי נורית דוברין, אגף המדען הראשי, דצמבר 2005, <http://www.cbs.gov.il/publications/tec13.pdf>, (כניסה אחרונה: 17/6/10). לנתונים אלה יש להוסיף את מספרם ההולך וגדל של תאים משפחתיים ללא נישואין. נתונים דומים מתועדים ביחס לאוכלוסייה היהודית בישראל אף בשנת 2007, ראו: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 2009**, לוח 3.1, בע' 171-172.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

של ההורים, יוצרים את המאבק על הילד. הסוציולוג Van Krieken רואה בכך ביטוי נוסף לתהליך התרבותיות (Civilizing Process) של ההורות, חיי המשפחה והילדות.⁹

חוסר יציבותן של מערכות הנישואין מתואר כמקור להעלאת חשיבותה של מערכת היחסים הורה-ילד, בהיותה תמידית ויציבה, היחידה המספקת, לכאורה, אהבה ללא תנאי. היא נתפסת כמערכת היחסים הרגשית האמיתית, שהופכת קשה להשגה בחיים הזוגיים בעידן המודרני. בהתאם לכך, ההורות של המאה העשרים נתפסת כמחייבת השקעה רבה יותר בילדים ויוצרת שינוי מקביל בחוויית הילדות, הדורשת מעורבות הורית גבוהה יותר.¹⁰

השינוי שחל בחשיבות התפקיד ההורי ובצרכים הרגשיים שתפקיד זה מספק להורים, על רקע ניכור האינטימיות הזוגית, יצר שתי התפתחויות סותרות: מחד, הילדים הפכו חשובים יותר עבור האבות והאמהות כאחד, ומנגד, הקונפליקט הגובר בין ההורים ביחס לילדים מסכן את היתרונות שבהעלאת חשיבות הילדים בחיי הוריהם, שכן יש בו כדי להחזיר את הילדים למצב של היעדר מעמד והשפעה וראייתם כחפץ שנלחמים עליו. בהתאם לכך, ככל הילדים הופכים חשובים יותר רגשית להוריהם, הסיכון לשיתוק יכולתם להביע ולהשמיע את רגשותיהם ואת קולם, הולך וגובר.¹¹

תופעת הניכור ההורי, על שני היבטיה, משקפת את מעמדם הרגשי המיוחד של הילדים בחיי ההורים בעידן של ניכור זוגי. אף ההיבט הנוגע לניכור הורי: הורה לילד, במסגרתו נצפית התרחקותו של האב מחיי הילד, מבטאת ברובה את הקושי של האבות להתמודד עם המציאות הרגשית המורכבת לאחר פירוק התא המשפחתי ואוזלת היד לווסת בין הכמיהה לקשר עם הילד לבין האילוצים הכרוכים בקיום קשר המונחה על פי הסדרי ראייה.¹²

על אף יסודותיה הסוציולוגיים של התופעה, המזוהים עם היבט חיובי של כמיהה הורית לקשר אבסולוטי עם הילד, מצבי ניכור הורי מסבים לילדים החשופים להם נזקים נפשיים, בטווח הקצר והארוך.¹³ ילדים אלה מועדים לגדול בתנאים של היעדר רווחה רגשית ובכך מוענקת להם נקודת זינוק חסרה לחיים, בהיבטים תפקודיים רבים.

תשומת הלב ראויה להיות מופנית אף להשלכות החברתיות הרחבות יותר של התופעה, דוגמת קיבוען של הנשים לתפקידי הפרנסה וגידול הילדים, במצבים של היעדר חלוקה מאוזנת של האחריות ההורית לאחר הגירושין, ללא יכולת להתחרות בהשתלבות הגברים בשוק העבודה ובעמדות מפתח בחברה.¹⁴ בהקשר זה, בחינת מעמדם של האבות בחיי הילדים והגדרה מחודשת למוסד האבהות כרוכה ושלובה עם הגדרת היעדים, המטרות והתכנים הנוגעים למוסד האמהות.

(3) היעדרו של דיון מעמיק בתופעת הניכור ההורי במשפט הישראלי

על אף היותה של תופעת הניכור ההורי תופעה קיימת, ההולכת וגדלה, לא זכתה התופעה - על שני היבטיה - לדיון רציני ומעמיק במשפט הישראלי. למעשה, תופעה זו לא זכתה לכל היבט מחקרי

R. Van - Krieken "The 'Best Interests of the Child' and Parental Separation: on the 'Civilizing of Parent'" 68 (1) *Modern Law Review* (2005) 25, at pp. 43-45

C. Smart "Towards an Understanding of Family Change: Gender Conflict and Children's Citizenship" 17 *Australian Journal of Family Law* (2003) 20. Available at: <http://www.socialsciences.manchester.ac.uk/morgancentre/people/smart/docs/smart-gender-conflict-2003.pdf> (last entry: 17/6/10), at pp. 6-10 (internet file). Hereafter: Smart (2003)

Smart (2003), *ibid*, at pp. 8-9 (Internet file)¹¹

ראו להלן טקסט להערה 733 ואילך.¹²

ראו חלק ג' למבוא להלן וכן תת פרק (4) לפרק ג' לעבודת המחקר.¹³

ראו בהרחבה בשער השני למחקר.¹⁴

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

ממשי במשפט הישראלי והדבר ניכר בפסיקת בתי המשפט, המשקפת חסך מהותי בידע אודות התופעה ומאפייניה, וחוסר התמודדות אפקטיבית עמה, בין אם על דרך של פאסיביות שיפוטית (במצבי ניכור הורי: הורה לילד) ובין אם על דרך של אקטיביות, אותה אגדיר כאקטיביות שטחית (במצבי ניכור הורי: ילד להורה). גם בדין הזר, בו התקיים דיון רחב יותר בסוגיות אלה בהשוואה לדין הישראלי, מוגבל הדיון בהיקפו והוא מצטמצם להיבטים הפרקטיים של התופעה, ללא ניסיון להתמודד עם שאלות היסוד התיאורטיות המהותיות, הנוגעות למקומו של המשפט בעיצוב יחסים רגשיים, באספקלריה רב תחומית ומעמיקה.

הקושי לתרגם את התופעה ליישום משפטי ברור – כפי שמתגלה בארץ ובעולם כאחד – נובע בראש ובראשונה מן הצורך להתמודד במסגרתה עם התנהגות אנושית בעלת צביון רגשי מובהק, דבר המעלה שאלות כבדות משקל בסוגיות הנוגעות לגבולות המשפט, היחס בין משפט ורגש ויכולת המשפט לעצב התנהגות אנושית רגשית.

(4) מטרת המחקר ותרומתו

מטרות המחקר נחלקות לשלוש: **א.** ניתוח מעמיק של תופעת הניכור ההורי על שני היבטיה, ובכלל זאת, הגדרת התופעה, מחקר מעמיק של הגורמים לה, ההשלכות הישירות והעקיפות שלה, דרכי ההתמודדות עמה בשיטת המשפט הישראלית ובשיטות משפט זרות וביקורת על היישומים המשפטיים להן זכתה התופעה; **ב.** ניתוח מעמיק של שאלת היסוד – האם למשפט יש תפקיד ביצירת התנאים למימוש ההורות הרגשית ביחסי הורים וילדים, מתוך דיון מעמיק בשאלות הנוגעות ליחס שבין משפט ורגש, ליחס שבין משפט וציווי מוסרי, לגבולות המשפט, גבולות המשפחה ותפקידי המשפט, בהיבטים פילוסופיים, חברתיים, פסיכולוגיים ופמיניסטיים. הניתוח של שאלת המחקר יאפשר הכרעה במחלוקת הבסיסית, שמחקר זה נועד ליישב, כתנאי הכרחי ליישום משפטי סדור של התופעה: האם יש למשפט יכולת להתערב במצבי ניכור הורי שהינם בעלי צביון רגשי מובהק, המייצגים במחקר זה את היבטיה של ההורות הרגשית, או שמא ראוי שהמשפט יכיר בכך שקצרה ידו מלהשיג שליטה על התנהגות אנושית רגשית; **ג.** זיהוי, הגדרה ובחינה של המודלים המתגבשים בניתוח האספקטים המשפטיים והלבר – משפטיים של שאלת המחקר וגיבוש המודל המשפטי הנבחר להתערבות משפטית מאוזנת במצבי ניכור הורי.

חדשנותו ותרומתו של המחקר באות לידי ביטוי בראש ובראשונה בהיותו הראשון, בדין הישראלי ובדין הזר כאחד, הבוחן ומנתח באופן מעמיק ובאספקלריה רחבה סוגיות הנוגעות ליחס שבין משפט ורגש ומידת יכולתו של המשפט להתערב ביחסים רגשיים, בסוגיה נשוא המחקר. חדשנותו של המחקר באה לידי ביטוי גם בשלב בו נבחנת התערבות המשפט, כהתערבות מוקדמת, מחנכת ומעצבת, להבדיל מהתערבות תגובתית בלבד.

ניתן להגדיר את תרומתו של המחקר, בכל אחד מיסודותיו: **הראשון** – הגדרה וניתוח מעמיק של תופעת הניכור ההורי, על שני היבטיה, תוך ניתוח ביקורתי של ההתמודדות המשפטית הנוכחית עם התופעה. ניתוח ובחינה מעמיקה מסוג זה של שני היבטים הכלולים בתופעת הניכור ההורי, טרם נעשו עד היום במשפט הישראלי; **השני** – ניתוח ראשון מסוגו של שאלת היסוד. שאלה זו מציבה אתגר שנועד להגדיר את היחס שבין המשפט ועולם הרגש, בסוגיה נשוא המחקר ואת האיזון שיש ליישם בניסיון להגדיר את תפקידו ומעמדו של המשפט בעיצוב הספרה המשפחתית הפרטית, בכלל, ובהכוונה של התנהגות אנושית רגשית, בפרט. שאלה זו טרם נחקרה בהיבט הייחודי שבו עוסק מחקר זה. ניתוח שאלת היסוד יעשה בהיבטים מחקרניים מגוונים ורחבים ובמסגרתו אבחן

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

את תוקפה של הגישה הנתפסת כמובנת מאליה, לפיה ידו של המשפט גם כבדה וגם קצרה בתחום הנפש; **השלישי** - הגדרה, סיווג וחלוקה של הגישות המתגבשות במענה לשאלת המחקר, על כלל השיקולים המורכבים המנחים כל גישה וגיבוש מודל נבחר להתערבות משפטית מאוזנת במצבי ניכור הורי, לרבות הגדרת אמצעי ההתערבות. שלב זה יתבסס על הניתוח המחקרי והמסקנות שאגבש במסגרת שני היסודות הראשונים של המחקר. המודל שיוגדר על ידי יהווה ניסיון ראשון לגבש מדיניות משפטית סדורה בהתמודדות עם תופעת הניכור ההורי, כזו הנשענת על יסודות מחקרניים מקיפים ואיתנים – מדיניות שאינה קיימת במשפט הישראלי ואף בשיטות משפט זרות לא זכתה לדיון תיאורטי סדור ומעמיק.

(5) שיטת המחקר

המחקר נערך בכלים עיוניים, תוך דיון בחומרי מחקר משפטיים רב תחומיים, מישראל ומשיטות משפט זרות. במחקר נעשה שימוש גם בחומרים לבר משפטיים, בנקודת ההשקפה שלהם עם המשפט, דוגמת תחום הפסיכולוגיה, הפילוסופיה, מדעי ההתנהגות והחברה ופמיניזם, מתוך ראייה רב תחומית של ההיבטים המורכבים הנוגעים לשאלת המחקר.¹⁵ נוסף לכלים המשפטיים העיוניים, המחקר נסמך גם על דוחות רשמיים שנערכו במדינות שונות, במסגרת דיונים לקראת ייזום הליכים חקיקתיים, ועל פסיקה של בתי המשפט בישראל ומחוץ לישראל, לרבות ארה"ב, קנדה, אוסטרליה, אנגליה ושיטות משפט נוספות.

ניתוח תופעת הניכור ההורי נעשה תוך איסוף, ריכוז וניתוח ספרות משנית, רחבת היקף, בתחום המשפט ובתחומים לבר - משפטיים משיקים. יחד עם זאת, יצירת ההקשרים הרעיוניים בין הרבדים השונים של היבטי התופעה, התחומים המושפעים ממנה והניתוח הביקורתי, ביחס ליישום המשפטי של כל אחד מהיבטי התופעה והשלכתו על עקרונות יסוד במשפט הישראלי, כמו גם על מסריה של המערכת בסוגיות הנדונות, מבוססים על מסקנותיי שלי.

שאלת היסוד לא זכתה עד היום לניתוח אקדמי ומכאן שהספרות הרלוונטית בתחום המחקר אינה ממוקדת בשאלת היסוד, כי אם בנגזרות הצרות של שאלות המשנה בלבד. ניתוח שאלת המחקר (היא שאלת היסוד) כולל את מיזוג הספרות בתתי התחומים הללו באופן המאפשר לפתח את הדיון באספקטים הייחודיים הקשורים בשאלת המחקר. המחקר מתמודד עם הניגודים הנוצרים בבחינת שאלת היסוד ושאלות המשנה, ביחס להקשרים התיאורטיים השונים והאינטרסים המוגנים בכל הקשר. הגדרת שאלות המשנה המרכיבות את שאלת המחקר, יצירת ההקשר ביניהן כאבני היסוד ליצירת התשתית הדיונית בשאלת המחקר וניתוח שאלת המחקר לכדי גיבושו של מודל תיאורטי להסדרה המשפטית של התופעה, הינם בבחינת חידוש המתווסף לתרומה עליה עמדת בבחינה המעמיקה של תופעת הניכור ההורי ויצירת ההקשר הרעיוני בין שני היבטיה, לתועלת הדיון המחקרי בה.

ב. שלבי המחקר ועיקריו

להלן אסקור את עיקרי המחקר, בהתאם לשלבי עבודת המחקר.

1. שער ראשון - ניכור הורי: ילד להורה (תסמונת הניכור ההורי)

¹⁵ השימוש במקורות לבר משפטיים וניתוחם נעשה תוך התמקדות בפרספקטיבה המשפטית והעשרת השיח המשפטי בהקשר הנדון. יצוין, כי הגם שהכשרתי הפורמאלית היא של משפטנית, נוכח ההיבטים הפסיכולוגיים הקשורים במחקר זה וכחלק מתהליך הלמידה וההכשרה לקראת כתיבת המחקר, רכשתי ידע בסיסי הרלבנטי למחקר מתחום הפסיכולוגיה, אשר איפשר לי לשלב בין הפן הפסיכולוגי לפן המשפטי של תופעת הניכור ההורי, על שני היבטיה.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

שער זה בוחן באופן מעמיק את תכני התיאוריה של גרדנר, היא, כאמור, התיאוריה השלטת במשפט הישראלי בסוגיית הניכור ההורי: ילד להורה, לרבות הביקורת על התיאוריה, עמדות המצדדים בה, המחקרים שנעשו בתחום וקליטתה במשפט הזר ובמשפט הישראלי.

גיבוש עמדותי בדבר התיאוריה של גרדנר מורכב מעמידה על הכשלים בהגדרת התסמונת ובכושר האבחוני שלה; חשיפת ההיבט המגדרי בתיאוריה¹⁶; סקירת עקרון טובת הילד ביחס לתיאוריה של גרדנר שאינה כוללת בשיח שלה את מושג זכויות הילד¹⁷; עמידה על הטמעת התיאוריה במשפט הישראלי, תוך חזירה מניפולטיבית גם לרשויות הרווחה, באצטלה של הגנה על טובת הילד; בחינת היחס בין עקרון טובת הילד וזכויותיו במשפט הישראלי, מחד, לבין קליטת התסמונת באותה מערכת משפטית, מאידך, תוך התייחסות ליחסי הגומלין בין שני קטבים אלה, המייצגים עמדות סותרות, והשפעתם על תפיסת המשפט הישראלי את טובת הילד בנגזרת הצרה של תופעת הניכור ההורי: ילד להורה.

הביקורת על התיאוריה נסמכת על ספרות משנית פסיכולוגית המציגה את תופעת הניכור ההורי כתופעה קיימת, במאובחן מן התסמונת, שנועדה לייצג תת קבוצה של מקרים בתוך התופעה הכוללת, אולם נעדרת כושר אבחוני לכך. כמו כן, מבוססת הביקורת על ההנחות הערכיות של גרדנר, אשר חותרות תחת תפיסות מושרשות ומקובלות בקהילה המקצועית הרלוונטית, ומהוות יסוד לתיאוריה בדבר התסמונת.

בסיומו של שער זה ובהתבסס על התשתית הנבנית לאורכו, מוגדרות על ידי גישות היסוד אותן אני מזהה ביחס לתפיסת תופעת הניכור ההורי: ילד להורה, אשר ישמשו מודלים משניים לקראת ניתוח שאלת היסוד והגדרת המודל הנבחר. מתוך גישות יסוד אלה, מתגבש המודל המשולב המוצע על ידי, הממוקד בטובת הילד, תוך המלצה לנטרל כל השפעה קיימת של תסמונת הניכור ההורי של גרדנר על מערכות המשפט והרווחה בישראל.

2. שער שני - ניכור הורי: הורה לילד (תופעת האב הנעלם)

בראשיתו של שער זה מתוארת בהרחבה תופעת האב הנעלם, היקפה והגורמים לה. סקירת התופעה מלווה בעמידה על הקשר שבין יסודותיה של התופעה לבין הטרנספורמציה התרבותית שחלה בתפיסת דמות האב ותפקידו ההורי ובחינת השפעת העמדות המנוגדות בדבר פני האבהות בעתיד על ההתמודדות עם התופעה.

התייחסות רחבה מוקדשת בשער זה לביקורת פמיניסטית הנוגעת להשלכות של תפיסת דמות האב, בחברה ובמשפט, על מעמדה של האם ועל החתירה לשוויון בין המינים. הביקורת מלווה בניתוח הזיקה שבין מידת מעורבותו ההורית, הרגשית והטיפולית, של האב בחיי הילדים לאחר הפירוד,

¹⁶ התיאוריה של גרדנר מבוססת על תפיסתו את העולם הנשי מבעד לסטריאוטיפ שלילי, המתאפיין בראיית העולם הנשי כנחות ביחס לעולם הגברי. התיאוריה של גרדנר מכוונת בעיקר כלפי אמהות, המוגדרות, על פי רוב, כהורה המנכר. גרדנר מייחס לנשים מניע נקמני בהתנהגותן כלפי הגברים, מתוך העמדה הנחותה שהן נמצאות בה, לכאורה, לאחר שננטשו על ידי הגבר. גרדנר אף מייחס לאם אחריות למעשי ההתעללות המינית שמבצע האב בילדים, עד כדי האשמתה בדחיפת האב לביצוע המעשים, על מנת להמנע מקיום יחסים אינטימיים עמו. הטייה מגדרית זו אף עולה בקנה אחד עם אופיו של שיח הזכויות שמנהל גרדנר. ראו לדוגמה: R.A. Gardner *The Parental Alienation Syndrome: A Guide for Mental Health and Legal Professional* (Cresskill N.J., 1992), at p.122.

Hereafter: Gardner (1992); Gardner (1991), supra note 4, at p. 36

¹⁷ גרדנר רואה את הילד כקניין של ההורה המנוכר, אשר ראוי להשבה. טובתו וזכויותיו של הילד אינן עומדות בפני עצמן והן נדחות באופן גורף בהתנגשות עם זכויות ההורה. הילד מוצג על ידי גרדנר כבעל אופי מניפולטיבי, אשר יש לשבור את חוסנו במקרים של התנכרות חמורה, באמצעות הוצאתו מבית ההורה המנכר לתחנות מעבר, לרבות מתקני כליאה ואשפוז. רמיסת כבודו וזכויותיו של הילד באה לידי ביטוי קיצוני בהמלצתו של גרדנר, שלא לחפש עבור הילד את מוסד האשפוז הטוב ביותר, שכן בעובדת היותם של מוסדות אלה "גני חיות", יש כדי להביא להמרצת הילד לחזור בו מסירובו לשהות עם ההורה המנוכר. ראו: Gardner: Recommendations, supra note 3, at p. 23.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

והמסרים החברתיים והמשפטיים בסוגיה זו, למעמדה של האם בחברה ולנקודת הזינוק שלה לבניית חיים יצרניים ועצמאיים.

הבקורת הפמיניסטית נעה על שלושת הקטבים של זרמי הפמיניזם, החל מגישת הפמיניזם הליברלי, לפיו המפתח ליצירת שוויון בין המינים הוא בחלוקה שווה של נטל גידול הילדים,¹⁸ עובר בגישת הפמיניזם התרבותי, לפיו הבעיה אינה טמונה בנטל הלא פרופורציונאלי החל על הנשים בגידול הילדים, אלא בחוסר התמורה וההכרה בערכה של עבודה זו,¹⁹ וכלה בגישת הפמיניזם הרדיקלי המרכז את טיעונו בשלילת עצם ההעדפה לכאורה של אמהות לגדל את הילדים, הנתפסת כמשוללת בחירה אמיתית בחברה של דיכוי פטריאכלי.²⁰

בהיבט היישומי של התופעה, מזוהה הפער בין ההצהרות המשפטיות הדקלרטיביות, המגדירות את זכות הילד להורות רגשית מצד שני הוריו, לבין היעדר היישום בפועל של הצהרות אלה, ונבחנים איפויניה של המערכת המשפטית בישראל בסוגיה זו, אשר עדיין אינה מונחית על פי עקרון זכויות הילד כנקודת מוצא הכרחית בדיון הנוגע לתופעת הניכור ההורי. הדין הישראלי מאפשר להורה להתנער מחובותיו הרגשיות והטיפוליות כלפי ילדו, ובלבד שההורה השני ישא בחובות אלה כלפי הילד,²¹ תוך אימוץ תפיסת אחריות הורית הנשענת על מודל תפיסתי המוגדר על ידי כמודל אחריות הורית גרעינית קולקטיבית. כן נסקרת על ידי המדיניות הפאסיבית בה נוקטת המערכת המשפטית כלפי התופעה, מדיניות שכמעט ואינה מאותגרת, שכן היוזמה להליך משפטי בסוגיות אלה מצומצמת מאוד, בהתחשב בסיכוי הנמוך להתערבות משפטית ממשית.

כחלק מן הפן הביקורתי, מזוהות ונבחנות בשער זה המגמות הסותרות הנהוגות במערכת המשפטית בהתמודדות עם תופעת הניכור ההורי, על שני היבטיה, והמוסר הכפול המונהג עקב כך. מגמות סותרות אלה נשענות על תפיסות סותרות במערכת המשפטית ביחס לדמותו של האב ועל שרידיה של הגישה המשפטית המונחית על פי זכויות ההורים, אשר עדיין מצויים במערכת השיקולים המשפטיים, בהיעדר משנה סדורה לדיון בסכסוכים הנוגעים לילדים.

על יסוד הממצאים והמסקנות המתגבשים בשער זה, מוגדרים על ידי המודלים המשניים להתמודדות עם תופעת הניכור ההורי: הורה לילד, תוך אימוץ מספר נקודות מבט בפילוח המודלים: נקודת המבט הפמיניסטית, נקודת המבט הנשענת על גישת השינוי העיתידי הצפוי למוסד האבהות ונקודת המבט המונחית מכוחו של המשפט לחולל שינוי ביחסים רגשיים.

3. שער שלישי - האם למשפט יש תפקיד ביצירת התנאים למימוש ההורות הרגשית ביחסי הורים וילדים? היבטים פילוסופיים, חברתיים, פסיכולוגיים ופמיניסטיים.

H.H. Kay "Equality and Difference: A Perspective on No Fault Divorce and Its Aftermath" 56¹⁸ Cincinnati L. Rev. (1987) 1

J. Williams "Deconstructing Gender" 87 Mich. L. Rev. (1989) 797. Hereafter: Williams (1989); J. Carbone & M.F. Brinig "Rethinking Marriage: Feminist Ideology, Economic Change, and Divorce Reform" 65 Tulane L. Rev. (1991) 953

²⁰ הביקורת הרדיקלית מתרכזת במוסד הנישואין והמבנה המסורתי של המשפחה כמקור לנחיתותן של הנשים, עוד טרם השלב של פירוק המשפחה. ראו: C. Littleton "Reconstructing Sexual Equality" 75 Calif. L. Rev. : The Creation of Patriarchy (New York 1986) 228-229; J. Lerner (1987) 1279. אעמוד על הביקורת הפמיניסטית, על מאפייני שלושת קטביה, בהרחבה בגוף המחקר.

²¹ ראו הוראת סעיף 24 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב - 1962, המאפשרת להורים החיים בנפרד להגיע להסכמה ביניהם בעניין צמצום חובותיו וזכויותיו של אחד מן ההורים כלפי הילד, על פי שיקול דעתם בלבד, ולהחליט "על מי מהם תהיה האפוטרופסות לקטין, כולה או מקצתה, מי מהם יחזיק בקטין, ומה יהיו זכויות ההורה שלא יחזיק בקטין לבוא עמו במגע...". עמדה זו מושרשת בפסיקת בתי המשפט ובנורמות המונחות על ידם, שכן בתי המשפט מאשרים, כדבר שבשגרה, הסכמי גירושין, הכוללים הסדרי ראייה המוגדרים כזכות או כרשות של ההורה הלא משמורן (על פי רוב, האב).

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

בראשיתו של שער זה מוצגת שאלת היסוד ואופיה של ההתערבות המשפטית בה היא עוסקת. שאלת היסוד עוסקת בפן מעצב, אקטיבי, אף ניתן לומר אידיאולוגי, של המשפט, במסגרתו ההתערבות המשפטית מונחית מראש כהתערבות מקדימה שנועדה למנוע את ההתנהגות הלא רצויה, להבדיל מן ההתערבות התגובתית – תוצאתית, המוכרת יותר בעולם המשפט.

ניתוח שאלת היסוד נעשה באמצעות חלוקה לשאלות מחקריות משניות (לכל אחת מהן מוקדש פרק נפרד), העוסקות באספקטים הרב תחומיים – מתחום הפילוסופיה, מדעי החברה, הפסיכולוגיה והפמיניזם – הטמונים בשאלת היסוד הראשית. בסיום הניתוח של כל שאלה מחקרית משנית, מוגדרות השאלות הממוקדות העולות בעקבותיה ביחס לשאלת היסוד. דיון מסכם בשאלת היסוד הראשית ומענה לשאלות המשניות שהוגדרו, כמו גם תיאור התפיסה החדשה המוצעת על ידי להתמודדות עם מצבי ניכור הורי ויישום ההורות הרגשית, נערך בפרק המסכם לשער זה.

להלן תיאור השאלות המחקריות המשניות, מהן מורכב הניתוח של שאלת היסוד.

(א) הגישה המשפטית הנוהגת בשאלת יכולתו של המשפט להתערב בסוגיות מעולם הרגש

על פי הגישה המשפטית הרווחת, עולם הרגש מצוי מחוץ לספקטרום עליו חולש עולם המשפט. בפרק זה מובאות התפיסות הבולטות, בישראל ובדין הזר, בסוגיה זו, אשר המכנה המשותף שלהן הוא אחד: עולם הרגש אינו שפוי. מסקנה זו נתפסת כמובנת מאליה.

עמדה זו נבחנת על ידי, תוך אימוץ התייחסות גמישה יותר למושג רגש. הגם שלמשפט אין את הכח לעורר באדם רגש, במובן הפשטני של המושג, טענתי היא כי למשפט יש את היכולת ליצור את התנאים להתעוררות הרגש ובכך לתרום תרומה חשובה ומהותית לעיצוב אופיין ואיכותן של מערכות היחסים בין הורים וילדים.

(ב) אכיפת המוסר באמצעות המשפט – היבטים פילוסופיים; היחס בין משפט למוסר

פרק זה עוסק בשאלות הנוגעות למקומו של המוסר בעולם המשפט ולמידה הראויה בה יש לכפות כללי מוסר באמצעות נורמות משפטיות,²² והוא מהווה תשתית לפרק הבא העוסק באופן ממוקד בשיח המוסרי בדיני המשפחה. היחס שבין משפט ומוסר נבחן על ידי מתוך ראיית מערך החובות ההוריות כביטוי למוסר הורי, אשר אחד הציוויים המרכזיים שבו נוגע לקיום קשר הורי-רגשי עם הילד, הכולל מרכיב של נוכחות הורית שוטפת ואיכותית בחייו.

בפרק זה נדונות שאלות הנוגעות להשפעת המוסר על החוק, להשפעת החוק על התפתחות המוסר ולהיבט הפילוסופי של אכיפת המוסר על ידי החוק. קיימת תמימות דעים בין ההוגים הבולטים שפיתחו את הדיון בסוגיה זו, כי הגבלת החירות היא בבחינת רע הדורש הצדקה. המחלוקת נסבה לגבי השאלה מהי הצדקה מספקת? כחלק בלתי נפרד מן הדיון בשאלות אלה, נבחנת "סוגיית ההיזק" בהקשר הספציפי של נושא המחקר, שכן הגדרת ההיזק – לאחר, לחברה או לאדם עצמו, מהותית להבעת עמדה במחלוקת שהובאה לעיל ולהצדקת התערבות המשפט בסוגיה בעלת איפיון מוסרי במהותה.²³

שאלות נוספות הנבחנות בפרק זה נוגעות למוסר הנוהג בחברה, בהיבטים של נושא המחקר, שכן בהיעדר אפשרות להצביע על קיומו של מוסר נוהג בסוגיה אותה מבקשים לאכוף, עלול להיווצר קושי בגיבוש מנגנון אכיפה אפקטיבי. זיהויו של מוסר נוהג קשה במיוחד במסגרת המאפיינים של

²² שאלות אלה כרוכות בשאלות של פילוסופיה מדינית, ראו: "אנגלרד מבוא לתורת המשפט (ירושלים, תשנ"א).
אעמוד על כך ביתר הרחבה במחקר.

²³ ראו את הדיון בהגדרת ההיזק בהקשר הנדון, במאמרו של פרוש: ע' פרוש "החוק כמכשיר לאכיפת מוסר" עיון כו (תשל"ה) 146.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

חברה מודרנית, בה אבדו בתחומים רבים הוודאות וההומוגניות.²⁴ כן נבחן היחס שבין המוסר האידיאלי למוסר הנוהג ושאלת הקונצנזוס המוסרי בנוגע לחלוקת האחריות ההורית וחשיבות מעורבותו הפעילה של האב בגידול הילדים.

(ג) השיח המוסרי בדיני המשפחה

בפרק זה נבחנת הטרינספורמציה בדיני המשפחה, שראשיתה בשנות השישים של המאה העשרים, ועיקרה במעבר מערכים חברתיים לזכויות אינדיבידואליות. טרינספורמציה זו צמצמה את ההיבטים המוסריים שהיו נהוגים עד אותה עת, בשיח המוסרי המסורתי בדיני המשפחה. ארבעת הכוחות המרכזיים שזוהו כבעלי השפעה על עיצוב דיני המשפחה המודרניים, נסקרים בהרחבה:²⁵ המסורת המשפטית המתפתחת של היעדר התערבות בענייני המשפחה; האידיאולוגיה של אינדיבידואליזם ליברלי (עקרון החירות, פלורליזם חברתי); שינוי האמונות המוסריות בחברה; צמיחת "האדם הפסיכולוגי" (התמקדות באינדיבידואל ולא בכל המשפחה), התפתחות גישת הזכויות בדיני המשפחה. כוחות אלה הביאו למעבר של החלטות רבות, בעלות אופי מוסרי, מהתחום הציבורי – המשפט, לתחום הפרטי – לאדם עצמו כאינדיבידואל.

בפרק זה מזוהות ומוגדרות שתי הגישות שהתפתחו בתגובה לצמצום השיח המוסרי בדיני המשפחה: האחת, הקוראת להשבת המוסר לדיני המשפחה, מזוהה עם ערכים חברתיים ופחות עם זכויות האינדיבידואל וקוראת לרפורמה שתעודד את המשך קשר הנישואין, ובכלל זאת הקשחת תנאי הגירושין במשפחות עם ילדים קטינים²⁶; השנייה, הרואה בצמצום השיח המוסרי המסורתי ביטוי לתפיסת מוסר חדשה, המתפתחת לצד השינויים שחלים בדיני המשפחה, תוך קריאת תיגר על הניסיון השמרני לקבע את הקונספציה של משפחה גרעינית קלאסית. על פי גישה זו, אין לדבר על היעלמות השיח המוסרי בדיני המשפחה, אלא על אבולוציה של השיח המוסרי, אשר בעידן המודרני מתרכז בעקרונות של שיוויון, הגינות, אחריות ומחויבות.²⁷ כיום ניתן לזהות תפיסת מוסר חדשה, שעניינה, מעבר המחויבות מבני הזוג עצמם ליחסים שבין כל אחד מבני הזוג לילדים.²⁸ פרק זה כולל ניתוח מפורט של האבולוציה של השיח המוסרי בדיני המשפחה ושל מאפייניה של המוסריות החדשה הממוקדת בילדים. כן מוקדשת התייחסות לדיון הפמיניסטי הנוגע לטרינספורמציה בשיח המוסרי בדיני המשפחה ולמעבר לשיח של זכויות משיח של ערכים. במסגרת המסקנות המתגבשות בניתוח מאפייניה של המוסריות החדשה, מודגש הקונצנזוס הקיים בדבר המחויבות כלפי הילדים כערך מנחה בשיח המוסרי - בשתי הגישות החותרות לעצב את השיח המוסרי החדש - ואת ההשלכה שיש לכך על שאלת היסוד הנחקרת.

(ד) גבולות המשפט – היחס בין פרטי לציבורי

פרק זה מתמקד במתח הקיים בדיכוטומיה פרטי – ציבורי בשאלת התערבות המשפט במשפחה, תוך ניתוח התהליך המתפתח בעשורים האחרונים להגברת מגמת הפרטיות במשפחה.²⁹

²⁴ ראו בהקשר זה: ר' גביון "היבטים של אכיפת מוסר בחברה המודרנית, תגובה למאמרו של שלף" **עיון כח** (תשל"ט) 284; ר' גביון "אכיפת המוסר ומעמדו של עקרון החירות" **עיון כז** (תשל"ו – תשל"ז) 274.

²⁵ ראו: **83 Mich.** "Moral Discourse and the Transformation of American Family Law" C.E. Schneider (1985) 1803. Hereafter: Schneider (1985).

²⁶ גישה זו מיוצגת על ידי Whitehead (New York, 1997): **The Divorce Culture** B.D. Whitehead.

²⁷ גישה זו מיוצגת על ידי Dowd (New York, 1997): **In Defense of Single Parent Families** N. Dowd.

²⁸ J. Carbone **From Partners to Parents: The Second Revolution in Family Law** (New York, 2000);

J.C. Murphy "Rules, Responsibility and Commitment to Children: The New Language of Morality in Family Law" **60 Pitt. L. Rev.** (1999) 1111.

²⁹ מגמה זו באה לידי ביטוי בביטול האשמה בדיני הגירושין (עידן ה- no fault divorce), הכרה בדרכים חלופיות לנישואין (מוסד הידועים בציבור) ולהורות (משפחות חד הוריות) ולדרכי פתרון הסכסוך המשפחתי (גישור). בין

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

לצד היתרונות של מגמת הפרטיות, ביניהם: אלטרנטיבה לגישה המסורתית הקובעת היררכיה ותפקידים מגדריים; הכרה גוברת בשונות; שליטה גדולה יותר בתחומי החיים; הרחבת אפשרות הבחירה והאוטונומיה האישית; מתוארים חסרונותיה, ביניהם: קיבוע פערים מגדריים קיימים; פחות בזכויותיהם של צדדים שלישיים – בעיקר של ילדים; החלשת הרפורמות בידי המשפחה; העצמת ההפרדה המסורתית בין פרטי לציבורי והוצאת תחומים רבים מן האג'נדה החברתית, תוך פחות בהשפעתם של ערכים חברתיים על נורמות ההתנהגות בתוך המשפחה.

מגמת הפרטיות, על היתרונות והחסרונות שבה, גוררת מחלוקת נוקבת בשאלת הגבולות שיש להציב סביב המשפחה, מפני התערבות המשפט. לצד ההכרה בפרטיות כערך הכרחי להתפתחות יחסי אהבה ואינטימיות בתא המשפחתי וההכרה בחשיבות נפרדותה של המשפחה כמוסד החיוני למבנה החברתי התקין (המחייבת את חולשתו המוצהרת של חוק המדינה בתוכה),³⁰ נשמעות דיעות הקוראות להגברת ההתערבות ביחסים המשפחתיים, לשינוי התפיסה המשפטית של המרחב המשפחתי ולשינוי הרטוריקה של היעדר התערבות.³¹

הזכוטומיה פרטי – ציבורי עומדת במוקד הביקורת הפמיניסטית.³² לביקורת זו מוקדש דיון מעמיק, תוך התייחסות לגישות השונות המאפיינות את הזרמים הפמיניסטיים במאבקם בהגדרת גבולות הפרטי-ציבורי. דיון זה כולל עמידה על המתח בביקורת הפמיניסטית בין הרצון לעודד את גיוס המדינה כסוכן ליצירת השינוי לבין החשש מדריסת רגל גסה מדי של המדינה בזכות לאוטונומיה של התא המשפחתי, והחלפת המדינה את דמותו של הגבר במבנה המשפחתי הפטריאכלי. כן נסקרות ההשלכות של מגמת הפרטיות על מעמדן של הנשים בתוך המשפחה ומחוצה לה ולהתעלמות הקיימת במגמת הפרטיות מחוסר השוויון הטמון ביחסי הכוחות בתא המשפחתי, הן בציר היחסים בעל – אשה, והן בציר היחסים הורה – ילד. בין השלכות אלה, בא לידי ביטוי החשש כי בידוד התא המשפחתי מפני התערבות חיצונית (למעט במקרים קיצוניים) יסכל רפורמות חיוניות שמטרתן לצמצם את הפערים הקיימים ביחסים המשפחתיים, המתעצמים בעת פירוק התא המשפחתי.³³

ניתוח שאלות אלה משליך באופן ישיר על גיבוש העמדה בדבר היקף המעורבות הלגיטימית של המדינה במצבי ניכור הורי וביצירת התנאים למימוש ההורות הרגשית ביחסי הורה – ילד.

(ה) תפקידיו החברתיים של המשפט והיחס בין משפט לחברה

הגורמים למגמה זו ניתן למנות את המעבר להכרה גוברת באוטונומיה של הפרט במשפחה, חתירה לשוויון בין המינים, אימוץ חשיבה כלכלית ביחס למשפחה וצמצום היבטי המוסר בידי המשפחה. ראו בהרחבה: J.B. Singer "The Privatization of Family Law" **Wis. L. Rev.** (1992) 1443.

³⁰ ראו: C. Fried "Privacy" **77 Yale L. J.** (1968) 475; ל' ברשק, ד' פוגץ "בין פרטי לציבורי: המשפט הפילי והמשפחה, בעקבות ע"פ 4596/98 פלונית נ' מדינת ישראל" **מחקרי משפט כ** (תשס"ג) 7 (חלק ב' למאמר, מעמ' 26 ואילך). כן ראו את העמדה המובאת על ידי Wald במאמרו: M. Wald "State Intervention on Behalf of 'Neglected' Children: A Search for Realistic Standards" **27 Stan. L. Rev.** (1975) 985 מינימלית בתא המשפחתי, גם בהיבט יחסי הורים וילדים.

³¹ ראו: Regan .M.C. **Regan Family Law And The Pursuit Of Intimacy** (New York, 1993). ראו בהקשר זה גם את ביקורתה של Scott על דיני המשפחה המודרניים, שהביאו להתפתחות תרבות נרקסיסטית: E.S. Scott **9 Virginia L. Rev.** (1990) 76 "Rational Decisionmaking About Marriage and Divorce"; וכן - H. Krause **9 J. Contemp. Health L. & Pol'y** (1993) 109 "Family Values' and Family Law Reform"; הקורא אף הוא להגברת ההתערבות בתא המשפחתי, בפרט בכל הנוגע ליחסי הורים וילדים.

³² ראו: R. Gavison "Feminism and the Public/Private Distinction" **45 Stan. L. Rev.** (1992) 1; וכן - ל' בילסקי "נשים מוכות: מהגנה עצמית להגנת העצמיות" **פלילים ו** (1997) 5, בע' 47-51.

³³ ראוי לציין, כי למגמת הפרטיות קיימים גם היבטים חיוביים, מזוית ניתוח פמיניסטית, דוגמת ההכרה בשונות וניפוץ ההיררכיה המשפחתית המסורתית. אתן את דעתי גם להיבטים אלה במחקר.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

לצד תפקידו השיפוטי המסורתי של המשפט, למשפט תפקיד חשוב בעיצוב נורמות חברתיות. יש הטוענים כי המשפט הוא אחד המוסדות החברתיים החשובים המעצב את העדפותינו, שאיפותינו ומחויבויותינו הערכיות.³⁴ לפן זה של המשפט והשלכתו על שאלת היסוד, מוקדש פרק זה.

השימוש בחוק לשיקוף ערכים חברתיים במטרה לגרום לתנועה בנורמות החברתיות לכיוון המונחה על ידי החוק, אינו חף מביקורת, שכן נורמות חברתיות, בעצבן התנהגות אנושית, בין היתר, באמצעות יצירת סנקציות קולקטיביות להפרתן, מגבילות את חופש הבחירה של הפרט. יחד עם זאת, לא ניתן להתעלם מן מהותי וחיוני של הנורמות החברתיות, שענייני הסדרת היחסים החברתיים, המהווה היבט הכרחי בקיומה של קהילה מתפקדת,³⁵ וקידום התנהגויות חברתיות רצויות, שלא היו נוצרות בדרך אחרת.³⁶

הנורמות החברתיות יוצרות תפקידים חברתיים ומשמעות חברתית המיוחסת להתנהגות האנושית, המופנמים על ידי כל אדם ואדם. התערבותו של המשפט נוגעת פעמים רבות ליציקת תוכן חדש לתפקיד החברתי. הצדקת התערבות המשפט המכוונת לשינוי התנהגות אנושית, תהיה כרוכה, על פי רוב, בהצבעה על סיכון או נזק שמבוקש למונעו.³⁷ על הערכים שהמשפט מבקש לקדם להיות בטווח סביר – גם אם לא בחפיפה מלאה – ביחס לערכים הרווחים בחברה, עובר לקביעת הנורמה המחנכת, ועל האמצעים המיועדים לקדם את הנורמה המחנכת להיות סבירים, על מנת להימנע מתגובת היפוך חברתית כנגד הנורמה.³⁸

לצד גישות המדגישות את האפקטיביות של המשפט בהחלת נורמות חברתיות,³⁹ נבחנות עמדות הגורסות שהתערבות המשפט בעיצוב התנהגות אנושית, עלולה להביא לקיבוע ההתנהגות הבלתי רצויה, וזאת בהתייחס למנגנונים הפסיכולוגיים שהפרטים בחברה עלולים לסגל בתגובה לכניסת המשפט למרחב הפרטי של מערכות היחסים שלהם עם האחר, וכן בהתייחס למסרים עקיפים ומנוגדים, שהנורמה עשויה לבטא.⁴⁰

תפקידו החברתי המחנך של המשפט ומדרגי ההתערבות האופציונאליים בעיצוב הנורמה החברתית, נבחנים ונדונים בהרחבה, תוך התייחסות להיבט של קביעת נורמה למימוש ההורות הרגשית ביחסי הורים וילדים, לאחר פירוק התא המשפחתי.

(ו) דיון מסכם בשאלת המחקר והצעה של תפיסה חדשה

פרק זה כולל ניתוח מפורט של עמדותי ביחס לשאלת היסוד, על בסיס השיקולים, המסקנות והקווים המנחים שעלו בכל אחד מפרקי המשנה של שער זה, בהם נותחו השאלות המחקריות המשניות שמעוררת שאלת היסוד. מטרתו בפרק זה להציע תפיסה חדשה להתערבות מאוזנת

³⁴ ראו את ההתייחסות לתיזת העיצוב החברתי במאמרו של דגן: ח' דגן "הפועל לשמירת עניין הזולת" משפטים כז (תשנ"ה) 463, בע' 481.

³⁵ ראו: C.R. Sunstein "Social Norms and Social Roles" 96 Colum. L. Rev. (1996) 903. Hereafter: Sunstein (1996). כמו כן, בהקשר לנושא המחקר - על היחס שבין חוסר תפקוד במשפחה לחוסנה של החברה, ראו: L.D. Wardle, Selected Articles and Essays from the Conference on the Present State of Problems of Family Law in the Transformation Period of Post-Communist States: Conference Relationships Between Family and Government 31 Cal. W. Int'l L. J. (2000) 1.

³⁶ הדוגמאות הבולטות והמוכרות של השפעת החוק על התנהגות אנושית תוך הטמעת נורמות חברתיות חדשות, נוגעות להגבלת העישון במקומות ציבוריים, מיחזור, בטיחות בנסיעה וכיוצא ב.

³⁷ זאת על מנת לזכות בהכרה חברתית בצורך בשינוי ובלגיטימיות של ההתערבות המשפטית. ראו: Sunstein, supra note 35, at pp. 928-930.

³⁸ דגן, לעיל הערה 34, בע' 483 – 484.

³⁹ ראו: R.H. McAdams "New and Critical Approaches to Law and Economics Norms Theory: An Attitudinal Theory of Expressive Law" 79 Or. L. Rev. (2000) 339.

⁴⁰ ראו לדוגמה את מחקרם של Gneezy & Rustichini, המלמד על יישום הפוך של הנורמה המחנכת: U. Gneezy & A. Rustichini "A Fine Is A Price" 29 J. Legal Stud. (2000) 1.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

במצבי ניכור הורי, לטובת קידום המעורבות ההורית הרגשית ביחסי הורים וילדים לאחר הפירוד. תפיסה חדשה זו מגובשת על ידי באמצעות ניתוח ובנייה של מודל תיאורטי נבחר, לאחר זיהויים של מספר מודלים תיאורטיים יסודיים המתגבשים ביחס לשאלת היסוד. ניתוח האספקטים האינטרדיספלינריים המשליכים על שאלת המחקר ועל הדילמות העולות ביחס אליה, מאפשרים את סלילת הדרך הרעיונית לקראת גיבוש המודל התיאורטי המוצע על ידי.

בפרק זה תוקדש התייחסות לחשיבות שאני מוצאת בהגדרת תפקיד למשפט ביצירת התנאים למימוש ההורות הרגשית ביחסי הורים וילדים, דווקא בעידן בו מוסד המשפחה, במשמעותו המסורתית, הולך ומשנה את דמותו.⁴¹ במציאות סוציולוגית זו, המשפט, כמוסד חברתי מרכזי, הינו בעל תפקיד ביצירת המחויבות להגן על האינטרסים של הילדים, כמו גם להגן על אינטרסים חברתיים רחבים יותר, דוגמת השוויון בין המינים.

את השיקולים המנחים אותי בבניית המודל התיאורטי הנבחר ניתן לחלק לשיקולים יישומיים-פרקטיים: יצירתו של מודל אכיף וישים, בהתייחס למגבלות המשפט להשפיע על התנהגות אנושית-רגשית; שיקולים של אידיאולוגיה משפטית – בחינת מקומם של ערכים מוסריים במשפט המודרני וההשלכות של שינוי גבולות ה"פרטי" בתוך המשפחה; שיקולים חברתיים – יצירת לגיטימציה חברתית לנורמות שיקודמו על ידי המודל התיאורטי הנבחר וגיוס הכח הקהילתי-קולקטיבי בהטמעת נורמות אלה.

בניית המודל התיאורטי הנבחר נעשית באופן מתמיד מבעד למסננת של שיקולי טובת הילד וזכויות הילד וכן שיקולים הנוגעים לחשיבה פמיניסטית, מתוך מטרה להביא להגברת השוויון במערכת המשפטית לטובת קידום מעמדן של הנשים במשפחה ובחברה כאחד, באופן החופף להשגת היעדים של הגשמת המוסר המשפטי והחברתי החדש, הממוקד ברווחת הילדים.

4. שער רביעי – מבט יישומי על תופעת הניכור ההורי והמודל הנבחר

פרק זה מוקדש להשלמת ניתוח תופעת הניכור ההורי מן הפן היישומי, באמצעות סקירת הרפורמות המשפטיות ודרכי ההתערבות המתקדמות שיוחדו לסוגיה זו בשיטות משפט זרות. מבט יישומי זה על תופעת הניכור ההורי מספק כלי עזר חשוב ותשתית רחבה להגדרת הקווים המנחים לפן היישומי של המודל התיאורטי הנבחר המוגדר על ידי בשער השלישי והתאמת דרכי ההתערבות במסגרתו.

הרפורמות המשפטיות המתקדמות, המבטאות את תפיסת תופעת הניכור ההורי כבעיה חברתית הטעונה התייחסות מערכתית, מודגמות ומתוארות באמצעות דיון נרחב במודל האוסטרלי, בהיותו מודל פורץ דרך, מתקדם וחדשני להתמודדות עם תופעת הניכור ההורי. הדיון במודל האוסטרלי, על התפתחויותיו לאורך השנים ובחינת העמדות הביקורתיות ביחס אליו, מספק קווי מחשבה פונקציונאליים בגיבוש הפן היישומי של המודל הנבחר ומאפשר את יישום הניתוח התיאורטי על המגמות הבולטות בפן הפרקטי המתהווה.

כהשלמה לפן היישומי של התופעה, נבחנים אמצעי ההתערבות החדשים במצבי ניכור הורי, שהתפתחו בשנים האחרונות, מעבר לאמצעים המשפטיים המסורתיים, אשר נמצאו בלתי ישימים להתמודדות אפקטיבית עם התופעה. סקירה זו כוללת את אמצעי ההתערבות שיושמו באוסטרליה,

⁴¹ כחלק מתהליך בניית המודל התיאורטי הנבחר, מודגשת חשיבות יצירת התנאים, באספקט הנוגע לתרומתם המשוערת של התנאים להשגת התוצאה הרצויה – קיומו של הרגש, אשר הוא כשלעצמו מצוי מעבר להישג ידו של המשפט.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

כמו גם במדינות נוספות, בהן מתקיימים תהליכים מתקדמים לשינוי ההסדרים החקיקתיים ביחס לסוגיית הסדרי הקשר הורה – ילד, לאחר הפירוד.⁴²

בפרק זה מתוארת המגמה המתפתחת לאימוץ מודל התמודדות מניעתי לתופעת הניכור ההורי, תחת מודל עונשי, והחשיבות ליישום מודל מניעתי זה מעבר להיבטיו המשפטיים הצרים, נוכח אופיה של התופעה, שאינה תחומה לזירה המשפטית לבדה, אלא חובקת בתוכה יסודות מתחומים סוציולוגיים, תרבותיים ופסיכולוגיים.

לאחר השלמת סקירת המבט היישומי על תופעת הניכור ההורי, מוגדרים על ידי הקווים היישומיים למודל הנבחר, תוך הדגשת הקווים המייצגים של המודל הנבחר לעומת המודל האוסטרלי, אבחנה המסייעת לחדד את התשתית הרעיונית עליה מבוסס המודל הנבחר, כהכנה לגיבוש תוכנו היישומי של המודל. בד בבד מוצגים גם הקווים המשותפים לשני המודלים, המאפשרים קליטה סלקטיבית של חלק מתכני המודל האוסטרלי במודל הנבחר. יובהר, כי הגם שגיבושו ועיצובו של מודל פרטני יישומי, שלם ומקיף, חורג ממטרותיה ומהיקפה של עבודת מחקר זו, מטרתי להניח בפרק זה תשתית ראשונית לעיצוב הפן היישומי של המודל הנבחר, באמצעות הגדרת קווים מנחים לפיתוח ויישום עתידיים וכהשראה לתחילתה של רפורמה גם במשפט הישראלי.

ג. חשיבות דמות האב בחיי הילד

כשלב מקדים לדיון במחקר לגופו, אבקש לבסס את הקשר בין הורות פעילה של האב לבין רווחת הילד, על בסיס נתונים מחקריים רחבים, כתנאי הכרחי להצדקת הדיון במעורבות המשפט בשדה בעל אלמנטים רגשיים מובהקים, אשר במהותו נתפס כזר לתכניו המקובלים של המשפט. לאחר הנחת התשתית לביסוס המסקנה כי הורות פעילה ואיכותית של האב תורמת ונדרשת לרווחת הילד, ניתן יהיה לפנות לדיון בשאלת ההתערבות המשפטית לקידום מעורבות הורית זו. הדיון בחשיבות דמות האב בחיי הילד הופך כיום רלוונטי מתמיד, בהתחשב במגמות המודרניות בתחום הפסיכולוגיה שגילו מחדש את דמות האב ואת חשיבותה ותרומתה להתפתחות הילד. מחקרים פסיכולוגיים מצאו שעל אף הפערים בין האב לאם בהשקעת הזמן בטיפול בילד, תינוקות מפתחים התקשרות (Attachment) גם כלפי האב, במקביל להתקשרות כלפי האם.⁴³ בהתאם לכך, נטען כי קיימת חשיבות לאפשר קשר שוטף בין הילד לכל אחד מן ההורים, לצורך התפתחות ההתקשרות כלפי כל הורה, בעיקר בגיל הינקות והילדות הצעירה, ובהתאם לכך יש להימנע מפרקי זמן ממושכים של פרידה מן האב בין ביקור לביקור.⁴⁴

⁴² יובהר, כי במרבית המדינות אין הסדרים ייחודיים להתמודדות עם תופעת הניכור ההורי, זולת הסדרים משפטיים כלליים, דוגמת הליכי ביזיון בית משפט בגין הפרת צו שיפוטי. יחד עם זאת, במדינות רבות מתקיים דיון ציבורי ופרלמנטרי בדבר האתגרים המשפטיים שתופעת הניכור ההורי מעוררת והצורך בפרקטיקה משפטית חדשה להתמודדות עמן, כמו גם באמצעי התערבות מגוונים יותר המותאמים למאפייניה הייחודיים של התופעה. ראו לדוגמה את הדיון המתקיים בסוגיה זו באוסטרליה, קנדה, אנגליה וניו זילנד, כפי שיובא על ידי בגוף המחקר. יצוין, כי גם בישראל זכתה הסוגיה לדיון פרלמנטרי, במסגרת דיון בוועדה לקידום מעמד הילד (דיון מיום 8/1/02) ובוועדה לזכויות הילד (דיון מיום 27/10/03), אולם באופן מינורי ושטחי, ללא מסמכי רקע מקיפים, מחקר או ניתוח מעמיק, וללא המשכיות. העתק פרוטוקול הדיונים נמצא באתר הכנסת: www.knesset.gov.il.

⁴³ M.E. Lamb "The Development of Father-Infant Relationships" in **The Role of the Father in Child Development** (New York, M.E. Lamb 3rd ed., 1997) 104

⁴⁴ J.B. Kelly & M.E. Lamb "Using Child Development Research to Make Appropriate Custody and Access Decisions for Young Children" **38 Fam. & Conciliation Cts. Rev.** (2000) 297, at p.300 לענין חשיבות שמירת הקשר אב- ילד בקרב תינוקות, בהתחשב בצרכים ההתפתחותיים המאפיינים שלב התפתחותי זה

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

הממצאים המחקריים ביחס לשאלת הרמה שבה נתנם הילד מקיום קשר שוטף אב- ילד, אינם אחידים, כשמחקרים שונים הצביעו על מסקנות סותרות.⁴⁵ מחקרים מוקדמים נטו להסיק, כי מעורבות שוטפת של האב הלא משמורן בחיי הילד מועילה לילד ולרווחתו,⁴⁶ תוך הצבעה על השפעות פסיכולוגיות מזיקות לילדים עקב נטישת האב לאחר הגירושין. מחקרים הצביעו על בנות כמי שנותרות עם כמיהה עזה לדמות אב⁴⁷ ובנים כבעלי נטיה מוגברת להתדרדר לעבריינות.⁴⁸ שני המינים נמצאו בסכנה של חוויית דיכאון, נטישה, הערכה עצמית נמוכה ותחושה שאינם ראויים לאהבה.⁴⁹ חלק מן המאמרים התומכים בהשפעה החיובית של קשר אב- ילד על רווחת הילד, סייגו זאת בקיומם של פרמטרים נוספים, דוגמת רמת קונפליקט נמוכה בין ההורים.⁵⁰ קיומם של הסדרי הראיה עם האב נמצאו בעלי השלכה על רווחת הילד גם באופנים עקיפים, דוגמת שימור דמות הורית נוספת במקרים טראגיים (כגון מחלה או פטירה של האם); אפשרות לשינוי

ראו: R. Anca, R. Finzi & O. Cohen "The Non Custodial Parent and his Infant" **36 Journal of Divorce & Remarriage** (2002) 41

⁴⁵ במחקר שסקר 32 מחקרים בתחום הגירושין, נבחנה התיזה בדבר היחס שבין קשר אב לא משמורן – ילד לבין רווחתו של הילד. 15 מחקרים מצאו שקשר אב – ילד קשור באופן חיובי ומשמעותי עם רווחת הילד, ומספר זהה של מחקרים לא תמכו בתיזה זה, כשכמה מתוכם אף מצאו השפעה שלילית לקשר אב- ילד על רווחת הילד. ראו: P.R. Amato "Children's Adjustment to Divorce: Theories, Hypotheses, and Empirical Support" **55 Journal of Marriage and the Family** (1993) 23, at pp. 25-26. כן ראו ממצאים דומים בדבר חוסר האחידות במחקר בתחום זה, במאמרם של Amato & Rezac "Contact with Non-Resident Parents, Interparental Conflict, and Children's Behaviour" **15 Journal of Family Issues** (1994) 191, at p. 192. ראו לדוגמה: R.S. Weiss **Marital Separation** (New York, 1975), at p. 217; E.M. Hetherington, M. Cox & R. Cox "The Aftermath of Divorce" in **Mother-Child, Father-Child Relationships** (Washington, J.H. Stevens & M. Mathews eds., 1978) 149, at p. 173. Hereafter: Hetherington, Cox & Cox (1978); K.A. Clarke-Stewart & C. Hayward "Advantages of Father Custody and Contact for the Psychological Well-Being of School-Age Children" **17 Journal of Applied Developmental Psychology** (1996) 239, at p. 260; A. Schepard "Taking Children Seriously: Promoting Cooperative Custody After Divorce" **64 Tex. L. Rev.** (1985) 687, at pp.703-705. ⁴⁶ D. Laiken **Daughters of Divorce** (New York, 1981), at pp. 125-150.

⁴⁷ ראו את הממצאים המובאים על ידי Maidment **Child Custody and Divorce** (London, 1984), at p. 244. כן ראו ממצאי מחקר לפיו ההשפעות המזיקות החזקות ביותר מעזיבת האב מתרחשות בטווח הקצר שלאחר הפירוד בין ההורים ובמיוחד לבנים: F. Mott, L. Kowaleski-Jones, E. Menaghan "Paternal Absence and Child Behavior: Does A Child's Gender Makes A Difference" **59 Journal of Marriage and the Family** (1997) 103, at pp. 114-115. ראו גם מחקר שנערך בארה"ב אשר חשף קשר בין היעדרות אב לבין נטייה לעבריינות ואלומות. במסגרת מחקר זה נמצא כי 70% מן העבריינים שנשפטו למאסר ארוך, 72% מן המתבגרים שנאשמו ברצח ו- 60% מן האנסים, גדלו ללא אב נוכח בחייהם: D. Popenoe **Life Without Father: Compelling New Evidence that Fatherhood and Marriage are Indispensable for the Good of Children and Society** (New York, 1996), at p. 63.

⁴⁸ N. Wedermeyer "Child Custody" in **Divorced Fathers: Reconstructing A Quality Life** (New York, T. Oakland ed., 1984) 105, at pp. 110-111; E. Curtner-Smith "Assessing Children's Visitation Needs with Divorced Noncustodial Fathers" **76(6) Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services** (1995) 341, at p. 346.

⁴⁹ ראו ממצאי מחקרם של Hetherington, Cox & Cox, אשר מצאו כי כאשר יש בין ההורים הסכמה לגבי אופן גידול הילד, גישה חיובית האחד כלפי השני, רמה נמוכה של קונפליקט וכאשר האב בעל בגרות נפשית, תדירות הקשר בין האב לילד נמצאה קשורה בקשר אב- ילד חיובי והסתגלות טובה יותר של הילד לגירושין. מנגד, במצב ההפוך בו ההורים ביטאו חוסר הסכמה וחוסר עקביות בגישה כלפי הילד, קונפליקט והיעדר רצון טוב האחד כלפי השני, וכן במצבים בהם הסתגלות האב לגירושין לא היתה טובה, תדירות הקשר אב ילד נמצאה קשורה בתפקוד נמוך בקשר אב- ילד והפרעות בהתנהגות הילד: E.M. Hetherington, M. Cox & R. Cox "Divorced Fathers" **The Family Coordinator** (1976) 417, at pp. 425-426. Hereafter: Hetherington, Cox & Cox (1976). ראו מסקנות דומות במחקר נוסף: J.M. Healy, J.E Malley & A.J. Stewart "Children and their Fathers After Separation" **60 American Journal of Orthopsychiatry** (1990) 531. מחקרים אלה סויגו נוכח קבוצת המדגם הקטנה שלהם, אולם ממצאיהם אושרו במחקר נוסף שכלל מדגם רחב של נבדקים: Amato & Rezac, supra note 45, at pp. 203-204. R.E. Emery, E.M. Hetherington & L.F. DiLalla "Divorce Children and Social Policy" in **Child Development research and Social Policy** (Vol.1) (Chicago, H.W. Stevenson & A.E. Siegel eds., 1984) 189, at p. 209.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

המשמורת במקרים המתאימים (20% מילדי הגירושין משנים את המשמורת בשלב כזה או אחר של התבגרותם); איזון דפוסי חינוך והתנהגות שסופג הילד אצל האם על ידי דפוס שונה אצל האב; סיוע לילד להתמודד עם זוגיות חדשה של האם; השפעה חיובית על תשלום דמי המזונות⁵¹ (מתוך הנחה שמעורבות בחיי הילד תביא גם לאחריות רבה יותר בסיפוק הצרכים הכלכליים).⁵²

מחקרים מצביעים על כך שמצבם של ילדים במשפחות המתפקדות עם שני הורים נוכחים, טוב יותר ברמה התפקודית והפסיכולוגית, לעומת משפחות חד הוריות בהן האב חסר.⁵³ בהיבט זה, ילדים במשפחות עם מעורבות אב נמצאו מצליחים יותר בהישגים לימודיים, בעלי אחוז נשירה נמוך יותר מבי"ס ואחוז השתתפות גבוה יותר בלימודים גבוהים, בעלי רמת הכנסה גבוהה יותר (בבגרותם) ורמת מעורבות נמוכה בפעילות אנטי חברתית ופלילית.⁵⁴ בנות לאב חסר נמצאו בעלות סיכוי רב יותר להיכנס להריון בגיל העשרה.⁵⁵ נוסף לכך, ילדים במשפחות חד הוריות חשופים

⁵¹ בהקשר זה ראוי להדגיש, כי גם בקרב חוקרים שאינם רואים בקיום הקשר אב- ילד כשלעצמו חשיבות לרווחת הילד, התרומה הכלכלית של האב לתא המשפחתי החד הורי, בדמות דמי המזונות, נמצאה בעלת השפעה על רווחת הילד, ומכאן החשיבות להשפעה עקיפה זו של קיום הסדרי הראיה. ראו סקירת ממצאים מחקריים בענין זה, טקסט להערות 1116-1120 לעיל. יצויין, כי נמצא שתשלום סדיר של דמי המזונות אינו מספק רק רמת חיים גבוהה יותר לילדי הגירושין, אלא באופן עקיף אף מאפשר את שיפור מצב בריאותם, התמדתם במוסדות הלימוד, עיצוב ביטויי התנהגות חיוביים יותר ורווחה כללית גבוהה יותר. ראו: F.F. Furstenberg, P.S. Morgan & P.D. Allison "Paternal Participation and Children's Well-Being After Marital Dissolution" **52 American Sociological Review** (1987) 695, at p. 698; V. King "Nonresident Father Involvement and Child Well-Being: Can Dads Make a Difference?" **15 J. Fam. Issues** (1994) 78, at p. 91. Hereafter: King (1994); S.S. McLanahan, J.A. Seltzer, T.L. Hanson & E. Thompson "Child Support Enforcement and Child Well-Being: Greater Security or Greater Conflict?" in **Child Support and Child Well-Being** (Washington, I. Garfinkel, S.S. McLanahan & P.K. Robins eds., 1994) 239, at pp. 285-346; M.E. Lamb, K. Sternberg & R. Thompson "The Effects of Divorce and Custody Arrangements on Children's Behaviour, Development, and Adjustment" **35(4) Fam. & Conciliation Cts. Rev.** (1997) 393, at p. 397.

J.W. Loewen "Visitation Fatherhood" in **Fatherhood Today: Men's Changing Role in the Family** ⁵² (New York, P. Bronstein & C.P. Cowan eds., 1988) 195, at p. 197.

P.R. Amato "The Consequences of Divorce for Adults and Children" **62 Journal of Marriage and the Family** (2000) 1269, at p. 1282; S.S. McLanahan "Father Absence and the Welfare of Children" in **Coping with Divorce, Single Parenting, and Remarriage: A Risk and Resiliency Perspective** (Mahwah, E.M. Hetherington ed., 1999) 117, at pp. 129-143; J. Dunn, K. Deater-Deckard, K. Pickering, T.G. O'Conner & J. Golding "Children's Adjustment and Pro-Social Behaviour in Step-Single and Non-Step Family Settings: Findings from a Community Study" **39 Journal of Child Psychology and Child Psychiatry** (1998) 1083, at p. 1092.

רמת קשיי ההתנהגות שיפגין הילד בסביבתו הביתית: ע' רולידר "אבהות וקשיי התנהגות" **פנים: כתב עת לתרבות, חברה וחינוך** 38 (2007) 21, בע' 26-27.

S. McLanahan "Growing Up Without A Father" in **Lost Fathers: The Politics of Fatherlessness in America** (Basingstoke, C.R. Daniels ed., 1998) 85, at pp. 86-87; B.D. Whitehead "Dan Quayle Was Right" **Atlantic Monthly**, Apr. 1993. Available at: <http://www.franks.org/fr01243.htm> (last entry: 18/11/07), at pp. 13-15 (internet file).

מצא תימוכין לקשר בין אב חסר להישגים לימודיים נמוכים ונוכחות חסרה במוסדות הלימוד (ביחס לילדים למשפחות לבנות והיספניות, אולם לא ביחס למשפחות שחורות): J. Grogger & N. Ronan "The Intergenerational Effects of Fatherlessness on Educational Attainment and Entry-Level Wages 2" (U.S. Dep't of Labor, Nat'l Longitudinal Survey 96-30, 1995). Available at: <http://www.bls.gov/ore/pdf/nl950080.pdf> (last entry: 10/6/08), at pp. 15-16, 24-25.

⁵⁵ ראו ממצאי מחקר שנערך בארה"ב ובניו זילנד, אשר מצא שאב חסר בילדות הצעירה (דהיינו, היעדרות אב שהחלה טרם הגיע הבת לגיל 5) קשור בסיכוי גבוה לקיום יחסי מין בגיל צעיר וכניסה להריון בגיל העשרה, כאשר ממצאים אלה נותרו בעינם גם לאחר בידוד גורמים נוספים בעלי השפעה (דוגמת איכות ההשגחה ההורית בילדות, סביבת המגורים, בעיות התנהגותיות טרם הפירוד בין ההורים, מצב סוציאקונומי, אירועי לחץ בילדות ועוד): B.J. Ellis, J.H. Bates, K.A. Dodge, D.M. Fergusson, L.J. Horwood, G.S. Pettit, L. Woodward "Does Father Absence Place Daughters at Special Risk for Early Sexual Activity and Teenage Pregnancy?" **74 Child Dev.** (2003) 801, at pp. 803, 813-817.

חסרים גילו נטיה גדולה יותר להיות מעורבים בכניסת בנות עשרה להריון, שם.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

לתנאי מחייה המשפיעים על רמת הסתגלותם ורווחתם, ובכלל זאת מצוקות כלכליות⁵⁶ והשגחה ותשומת לב הורית חסרה, נוכח היקף התפקידים בהם מחזיקה האם החד הורית.⁵⁷

מחקרים מאוחרים יותר העמידו בסימן שאלה את התפיסה בדבר היחס החיובי בין קשר שוטף אב- ילד לבין רווחת הילד. מחקרים של Furstenberg, Morgan & Allison⁵⁸ היה בין הבולטים בביקורת כלפי התפיסה הרווחת שקשר אב- ילד חיוני וחשוב להתפתחותו התקינה של הילד לאחר גירושי הוריו, שכן ממצאי המחקר לא סיפקו תמיכה להיפותיזה זו. אף לא נמצא קשר בין מין הילד להשפעת מעורבות האב על רווחתו. לעומת זאת, נמצא קשר בין רמת תשלום דמי המזונות על ידי האב לבעיות התנהגותיות של הילד.⁵⁹

החוקרים, המתארים את ממצאי מחקרם כבעלי תרומה משמעותית לתחום המחקרי בו הוא עוסק, הגם שאין בהם כדי לבסס לבדם ממצא קונקלוסיבי בדבר היעדר כל זיקה בין הקשר אב- ילד לרווחת הילד, מסיקים שהקשר החלש שנמצא במחקרם בין נוכחות האב בחיי הילד לרווחת הילד עשוי להצביע על כך שניתנה חשיבות מוגזמת לתרומה הרגשית של מעורבות האב בחיי הילד בדיונים הנוגעים לעיצוב המדיניות בחיי המשפחה לאחר הגירושין.⁶⁰ החוקרים אינם מוצאים עדות

⁵⁶ לעניין המצוקה הכלכלית אליה נקלעות משפחות חד הוריות (על פי רוב האם המשמורנית והילדים שבאחזקתה), לאחר פירוד או גירושין, ראו: E.M. Hetherington & J.B. Kelly **For Better or For Worse: Divorce Reconsidered** (New York, 2002), at pp. 48-49; McLanahan, supra note 53, at pp. 129-135; Furstenberg & Cherlin, supra note 7, at p. 45. ראו נתונים לפיהם ילדים במשפחות חד הוריות, בראשן עומדת לבדה האם, צפויים להיות עניים בסיכוי הגבוה פי 6 מילדים למשפחות עם שני הורים: Bureau of the Census, U.S. Dept of Commerce, 1997 Population Profile of the United States, 41 fig. 18-2 (1998), כפי שהובאו על ידי Furstenberg & Cherlin, supra note 7, at p. 45, note 1.

⁵⁷ תשומת לב הורית חסרה עלולה להשפיע על ההישגים והכישורים החברתיים ואילו השגחה חסרה עלולה להשפיע על התנהגות אנטי סוציאלית והתנהגות כללית לא ראויה. ראו: Hetherington & Kelly, ibid, at p. 46. לעניין תשומת הלב ההורית החסרה אצל ילדים במשפחות חד הוריות וחשיבותה של תשומת לב הורית מצד שני הורים, להבדיל מאחד, ראו גם: Schepard, supra note 46, at p. 705; J. Seltzer "Relationships Between Fathers and Children Who Live Apart: The Father's Role After Separation" **53 J. Marriage & Fam.** (1991) 79, at p. 79. כן ראו סיכומן של מספר תיאוריות בדבר הסיבות בעטיין ילדים במשפחות חד הוריות חווים הישגים נמוכים יותר (בהיבטים שונים של עיצוב חייהם) לעומת ילדים במשפחות עם שני הורים: א. התיאוריה בדבר החסך הכלכלי – לפיה המצב הכלכלי הקשה של משפחות חד הוריות עומד במוקד ההשפעה על הפיחות בהזדמנויות הניתנות לילדים אלה; ב. טיעון הסוציאליזציה – טיעון זה מתרכז בערכים המוקנים לילדים ורמת ההשקעה וההשגחה בגידול הילדים; ג. הטענות הסביבתי – טיעון זה מתרכז בכך שמשפחות חד הוריות נוטות לעבור לשכונות ברמה כלכלית וסוציאלית נמוכה יותר, דבר המגביר את הסיכוי לנשירה מוקדמת מבתי הספר והקמת משפחה בגיל צעיר. טיעון זה כולל בתוכו אלמנטים מן הטענות הכלכלי, אולם מדגיש את השפעת הסוציאליזציה של שכונות מסוג זה על הדפוסים ההתנהגותיים, באופן המביא לשאיפות נמוכות להגשמה עצמית ועידוד הקמת משפחות בגיל צעיר: S.S. McLanahan & K. Booth "Mother Only Families: Problems, Prospects and Politics" **51 J. Marriage & Fam.** (1989) 566-568, at pp. 557. כן ראו ממצאי מחקר המלמד על קשר בין מין הילד והגזע לבין ההשפעות ההתנהגותיות מהיעדר קשר אב- ילד, כמו גם להשלכות המארג החברתי והמשפחתי התומך באם החד הורית, על הביטויים ההתנהגותיים אצל הילד: G. Thomas, M.P. Farrell & G.M. Barnes "The Effects of Single Mother Families and Non Resident Fathers on Delinquency and Substance Abuse in Black and White Adolescents" **58 Journal of Marriage and the Family** (1996) 884, at p. 892. במחקר זה נמצא שהרמה הגבוהה ביותר של בעיות התנהגותיות נמצאה בקרב בנים לבנים מתבגרים לאמהות חד הוריות, אשר לא זכו לתמיכה ומעורבות מצד אביהם. אצל בנים מתבגרים שחורים לא נמצאו רמות כה גבוהות של הפרעות התנהגותיות בתנאים דומים של היעדר תמיכת אב (תוך הסבר הנוגע למארג החברתי והמשפחתי התומך בקהילות אלה).

⁵⁸ Furstenberg, Morgan & Allison, supra note 51.

⁵⁹ החוקרים מסבירים את הקשר הנטיבי שנמצא במחקרם בין מעורבות האב לרווחת הילד בכמה פרמטרים, שייחכן ויש בהם כדי לסייג במידה כזו או אחרת את תוצאות המחקר: הפער הקיים בין כמות הקשר לאיכותו (בחינת כמות הקשר כשלעצמה, אין בה כדי להעיד על איכותו); האמצעים הגסים יחסית שבהם נעשה שימוש במחקר בכל הנוגע לבחינת רווחת הילד (ייתכן שאמצעים מדויקים יותר היו מאפשרים איתור אבחנות בין המקרים השונים); המחקר אינו מתייחס לסוגיית דפוסי ההתפתחות וההתנהגות המינית, שנבחן במחקרים אחרים ונמצא מושפע מאוד מהקשר בין האב לילד; היעדר כמות משמעותית של משפחות עם רמות קשר גבוהות בין האב לילד, כמושא למחקר בתוך מסד הנתונים שבו נעשה שימוש, באופן שמקשה על גיבוש ממצא סטטיסטי חד משמעי. ראו: Ibid, at pp. 698-699.

⁶⁰ ראו גם את ממצאי מחקרם של Maccoby ועמיתיו, אשר מצאו שבעוד שקיום הקשר עם ההורה הלא משמורן אינו מזיק, הוא לא נמצא מועיל ברמה משמעותית לרווחתו של הילד (בקרב ילדים מתבגרים). תאמור לא לגבי ילדים המצויים במשמורת האם. לעומת זאת, ביחס לילדים במשמורת האב, המשך הקשר השוטף עם האם הלא משמורנית

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

לכך שילדי גירושין יוצאים נשכרים ממעורבות משפטית לעידוד הקשר אב- ילד, למעט בהיבט של סיפוק הצרכים הכלכליים (דמי המזונות).⁶¹

חוקרים נוספים נטו להסביר את ההשפעות השליליות של אב חסר על הילד, בתוצאות הכלכליות של היעדר אב, הדנות את הילד לחיי מחסור והזדמנויות מצומצמות לצמיחה ורווחה, ולא בהיעדרו של הקשר הפסיכולוגי אב- ילד דווקא.⁶² יחד עם זאת, נטען, שנוכח נטרול גורמים דוגמת מצב סוציאקונומי בעת בחינת הנתונים במחקרים אחרים, לא ניתן ליחס רק למצב הסוציאקונומי של ילדי גירושין את הגורם להשפעות השליליות אותן הם חווים.⁶³ כמו כן, במחקרים שנערכו בקרב ילדים במסגרות משפחתיות בהן היה מבוגר נוסף שסייע לאם, דוגמת אב חורג או סבתא, ובהם נוטרלו גורמים דוגמת קושי כלכלי או היעדר השגחה הורית מספקת, מצבם של הילדים לא היה טוב יותר לעומת ילדים למשפחה חד הורית, ללא מבוגר נוסף.⁶⁴

מחקרים אחרים הצביעו על הורות אחראית מצד האם, בשילוב עם בטחון כלכלי, כמקור לרווחת הילדים, ולא נוכחות האב בחייהם. ילדים לאמהות חד הוריות בעלות השכלה גבוהה ומצב כלכלי איתן, הגיעו להישגים גבוהים יותר מילדים למשפחות עם שני הורים, בעלי יכולות השכלתיות וכלכליות נמוכות יותר.⁶⁵

במחקר שנערך בצרפת בשנת 1996, נמצאה השפעה מינימלית לתדירות הקשר אב- ילד על תחושת הערך העצמי של הילד. יתרה מכך, נמצא שילדים הרואים את אבותיהם באופן בלתי סדיר ניזוקים מאופיו הבלתי יציב של הקשר. בהתאם לכך, התגבשה מסקנה שיתכן ומוטב יהיה עבור ילדים בנסיבות אלה, לא לראות את האב כלל.⁶⁶ גם במחקר שנערך בהולנד, אשר בחן את ההשלכה של קשר שוטף אב- ילד על רווחתם של ילדים מתבגרים, נמצא שהקשר אב- ילד אינו משליך על רווחתם של הילדים, וכי קשר רב יותר בין האב לילד לא הוביל לפחות בעיות בתפקוד הילד.

E.E. Maccoby, C.M. Buchanan, R.H. Mnookin : נמצא חיוני וחשוב מאוד להסתגלות הילדים לפירוד בין ההורים : *Journal of Family Psychology* (1993) 24, at p. 36 & S.A. Dornbusch "Postdivorce Roles of Mothers and Fathers in the Lives of their Children" 7

⁶¹ לטענת החוקרים ניתן להצדיק את ההתערבות המשפטית מטעמים אחרים, דוגמת הפחתת הנטל המוטל על האם בכל הנוגע לגידול הילדים, גם אם הילדים עצמם אינם יוצאים נשכרים באופן משמעותי מקיום הקשר : Furstenberg, Morgan & Allison, supra note 51, at p. 700

D.B. Downey "The School Performance of Children from Single-Mother and Single-Father Families: Economic or Interpersonal Deprivation?" 15 *J. Fam. Issues* (1994) 129, at p. 132
M.A. Fineman *The Neutered Mother, The Sexual Family, and Other Twentieth Century Tragedies* (New York, 1995), at pp. 104-105. Hereafter: Fineman (1995); L.B. Silverstein & C.F. Auerbach "Deconstructing the Essential Father" 54 (6) *Am. Psychologist* (1999) 397, at p. 399; S.S. McLanahan "Intergenerational Consequences of Divorce: The United States Perspective" in *Economic Consequences of Divorce: The International Perspective* (Oxford, L. Weitzman & M. Maclean eds., 1992) 285, at pp. 305-306
Canada, Department of Justice (2002) *An Overview of the Risks and Protectors for Children of Separation and Divorce* by S.C. Bernardini and J.M. Jenkins, (Prepared for Family, Children and Youth Section) at iii. Available at: <http://canada.justice.gc.ca/en/ps/pad/reports/2002-fcy-2e.pdf> (last entry: 10/6/08)

⁶³ McLanahan (1998), supra note 54, at pp. 91-92

⁶⁴ McLanahan (1998), supra note 54, at p. 90; Whitehead (1993), supra note 54, at p. 16 (internet file)
⁶⁵ J. Stacey "Dada-ism in the 1990s": Getting Past Baby Talk About Fatherlessness" in *Lost Fathers: The Politics of Fatherlessness in America* (New York, C.R. Daniels ed., 1998) 51, at pp. 70-71; J. Dunn, H. Cheng, T.G. O'Connor & L. Bridges "Children's Perspectives on Their Relationship With Their Non-Resident Fathers: Influences, Outcomes and Implications" 45(3) *Journal of Child Psychology and Psychiatry* (2004) 553, at p. 563

⁶⁶ G. Poussin & E. Martin-Lebrun "A French Study of Children's Self-Esteem After Parental Separation" 16(3) *International Journal of Law, Policy and Family* (2002) 313, at p. 323

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

חוקרים אלה הגיעו למסקנה, שיש לאבחן את ההנחה המקובלת לפיה קשר אב- ילד חיוני בהכרח עבור הילד ולצקת לה תוכן שונה, לפיו קשר אב- ילד הוא חיוני ומועיל עבור הילד, בכפוף לכך שההורים מסוגלים ליישם הורות אחראית ולנטרל את העימות ביניהם ביישום הקשר.⁶⁷ מחקרים שעסקו בהשוואת מודל של הורות משותפת להורות משמורנית יחידה, לא מצאו אף הם הבדל מהותי בין מצבם של הילדים ורמת הסתגלותם במודל המשותף לעומת המודל היחידני (ללא קשר לרמת הקשר אב- ילד במודל היחידני). להנחה שהמשך הקשר השוטף עם שני ההורים יביא בהכרח לשיפור ממשי במצבם של ילדי הגירושין, לא נמצאו תימוכין.⁶⁸ בהמשך לממצאי המחקרים ששללו את ההנחה שקשר אב- ילד תורם בהכרח לרווחת הילד, החלה להתגבש התפיסה שאין למהר ולהסיק מסקנה בדבר חשיבות הקשר אב-ילד לאחר הגירושין והצורך לשמרו בכל מחיר.⁶⁹ בד בבד, נערכו מחקרים שנועדו לבחון ברזולוציה גבוהה יותר את השאלות הנוגעות להנחה זו, תוך ניסיון ליישב את הסתירות בספרות המחקרית ולמפות את הגורמים המאבחנים שהביאו לממצאים סותרים במחקרים השונים. כך נמצא לדוגמה שבחינת הפרמטר בדבר תדירות הקשר יצרה הטעייה, שכן תדירות הקשר כשלעצמה אינה קשורה באיכות הקשר ומכאן ההסבר האפשרי לחלק מן הממצאים הסותרים.⁷⁰ במחקר שנועד לבחון את חשיבות האבות בחיי הילדים, מנקודת מבטם של הילדים עצמם,⁷¹ נמצא שעל אף קיומם של אבות מעטים ששומרים על קשר איכותי עם ילדיהם, אין בכך כדי להפחית מחשיבות הקשר ודמות האב בחיי אותם ילדים, אשר זוכים לכך.⁷² מסקנה זו נתמכת אף בממצאי מחקרם של Sobolewski & King, אשר מצאו שקשר אב- ילד עשוי להיות, בהתקיים הנסיבות התומכות, בעל משמעות חיובית ותורמת לרווחתו של הילד. בהתאם לכך, על אף שיישום הסדרי הראיה כשלעצמם אינו מבטיח התפתחות קשר איכותי ושיתוף פעולה הורי, מהם ייתרם הילד,

E. Spruijt, M. de Goede & I. Vandervalk "Frequency of Contact with Nonresident Fathers and Adolescent Well-Being: A Longitudinal Analysis" **40 (3/4) Journal of Divorce & Remarriage** (2004) 77, at pp. 87-88.

J.S. Wallerstein & S. Blakeslee **Second Chances: Men, Women, and Children A Decade After Divorce** (New York, 1989) at p. 271; C. Smart, B. Neale & A. Wade **The Changing Experience of Divorce** (Cambridge, 2001), at p. 127. **Childhood: Families and Divorce**. כן ראו את הממצאים המחקריים אשר לא מצאו שהמשך הקשר אב- ילד בהכרח משפיע לטובה על רווחת הילד, אולם המשכו של הקשר מאפשר גישה לאמצעים כלכליים וסבירות גבוהה יותר לסיוע הכלכלי של האב על דרך של תשלום דמי מזונות באופן סדיר: M. Maclean & J. Eekelaar **The Parental Obligation: A Study of Parenthood Across Households** (Oxford, 1997), at p. 147.

⁶⁹ ראו את הגישות המובאות על ידי החוקרים הבאים, המטילים ספק בדבר חשיבות האב בחיי הילד לאחר הגירושין וההצדקה להמשך יישום הגישה לפיה יש לשמר קשר זה כמעט בכל מקרה, נוכח הספרות המחקרית בנושא: Furstenberg & Cherlin, supra note 7, at pp. 72-73; S. McLanahan & G. Sandefur **Growing Up With A Single Parent** (Cambridge, 1994), at p. 98; Amato & Rezac, supra note 45, at p. 205; Fineman (1995), supra note 62, at p. 105.

⁷⁰ ראו ממצאי המחקרים שלהלן: J. Pryor & B. Rodgers **Children in Changing Families: Life After Parental Separation** (Oxford, 2001), at pp. 214-216; P. Amato & J. Gilbreth "Non- Resident Fathers and Children's Well- Being: A Meta Analysis" **61 Journal of Marriage and the Family** (1999) 557, at p. 569. לביקורת על הפרמטרים המאבחנים שאומצו במחקרים על מעורבות אבות, ומוגבלותם בגיבוש ממצאים אותנטיים המאפשרים הסקת מסקנות מוחלטות, ראו: K. Pasley & S.L. Braver "Measuring Father Involvement in Divorced, Nonresident Fathers" in **Conceptualising and Measuring Father Involvement** (Mahwah, R. Day & M. Lamb eds., 2003) 217.

⁷¹ J. Munsch, J. Woodward & N. Darling "Children's Perceptions of their Relationships with Coresiding and Non- Coresiding Fathers" **23 Journal of Divorce & Remarriage** (1995) 39. Ibid, at p. 52 ⁷²

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

קיום ההסדרים הינו התנאי המקדמי לביסוס הפוטנציאל להתפתחות קשר איכותי ותורם ומכאן חשיבותם.⁷³

מחקרים מתקדמים יותר יצרו את האבחנה הברורה בין תדירות הקשר לאיכות הקשר, כאשר בעוד תדירות הקשר כשלעצמה אינה מנבאת את רווחת הילד, איכות הקשר מהווה פקטור חיובי וחשוב להפקת הילד יתרונות ממשיים מקיום הקשר. איכות הקשר אב- ילד נמצאה הגורם בעל ההשפעה המרכזית על התפתחותו הפסיכולוגית החיובית של הילד.⁷⁴ במחקרם של הסוציולוגים Amato & Gilbreth, אשר ריכזו נתונים מתוך 63 מחקרים שונים, נמצא שהמיקוד בתדירות הקשר לצורך בחינת מעורבות האב ותרומתה לילד אינו מדויק, שכן הפרמטר המנבא את הרמה בה נתנם הילד מהקשר עם אביו קשור באיכות הקשר ועוצמתו הרגשית ולא בתדירות המפגשים בפני עצמם.⁷⁵ כמו כן נבחנה במחקר השאלה, האם לאור השינוי בדמות האב בעידן הנוכחי כדמות יותר מעורבות בחיי המשפחה, הקשר בין קיום הקשר אב- ילד לאחר הגירושין לבין רווחת הילד, יהיה חזק יותר בהשוואה לזה שנמצא במחקרים מוקדמים יותר. על פי ממצאי המחקר, לאבות חשיבות בחיי ילדיהם, אולם הילדים נתרמים מיחסי אב- ילד רק במצבים בהם לצד המעורבות האקטיבית בחיי הילד, קיים קשר רגשי איכותי בין האב לילד והאב מיישם הורות סמכותית כלפי הילד (פרמטר אחרון זה נמצא המשפיע ביותר על רווחת הילד מן הקשר⁷⁶). נמצא שכיום הקשר בין רווחת הילד לקיום הקשר אב- ילד הינו חזק יותר מבעבר.⁷⁷ כמו כן, לא נמצאו תימוכין לסברה שבנות נתרמות פחות מבנים מן הקשר אב- ילד.⁷⁸

מכאן שכאשר הקשר בין האב הלא משמורן לילד הוא קשר איכותי וחזק ברמה הרגשית, יש בכך כדי להשפיע באופן חיובי על הסתגלות הילד לגירושין והתפתחותו במישורים שונים, התנהגותיים ולימודיים כאחד.

במחקר אחר, במסגרתו נערכו ראיונות עם ילדי גירושין, נמצא שגם הילדים עצמם מעריכים את טיב הקשר ואופיו יותר על פי איכותו מאשר על פי תדירותו.⁷⁹

מחקרים שעסקו בעמדת הילדים בנוגע לקשר עם ההורה הלא משמורן מצאו כמיהה עזה של הילדים המתבגרים לקשר רב יותר עם האב ותחושות אובדן, אכזבה וכעס על היעדר שמירת הקשר על ידי האב עמם, תוך התייחסות לכך שהיעדר הקשר עם האב השפיע על ילדותם והתפתחותם.⁸⁰

J.M. Sobolewski & V. King "The Importance of the Coparental Relationship for Nonresident Fathers" ⁷³ *Ties to Children* 67 **Journal of Marriage and Family** (2005) 1196, at p. 1210

Hetherington & Kelly, supra note 56, at pp. 133-134; Wallerstein & Blakeslee, supra note 68, at p. ⁷⁴ 302; Smart, Neale & Wade, supra note 68, at p. 127

Amato & Gilbreth, supra note 70, at p. 568 ⁷⁵ Kelly בענין חשיבותו של פרמטר איכות הקשר כמשליך על רווחת הילד (להבדיל מתדירות הקשר): J.B. Kelly "Children's Living Arrangements Following Separation and Divorce: Insights from Empirical and Clinical Research" **46 Family Process** (2007) 35, at pp. 44-46. Hereafter: Kelly (2007)

⁷⁶ ממצאי המחקר מצביעים על כך שאבות מעטים מיישמים הורות סמכותית כלפי ילדיהם לאחר הגירושין, כאשר סיבות אפשריות לכך נעוצות בחשש להיכנס לעימות עם הילדים ורצון לרצות אותם בפעילויות מהנות. היעדר נוכחות קבועה בחיי הילדים והצורך להיפרד לאחר כל מפגש, מקשה על שחרור העכבות מפני הצבת גבולות חינכיים לילד. Amato & Gilbreth, supra note 70, at p. 569

Amato & Gilbreth, supra note 70, at p. 569 ⁷⁷ נמצא שהקשר בין הצלחה אקדמית ובעיות מוחצנות ומופנמות לבין הקשר אב- ילד עלה במחקרים שפורסמו בין השנים 1989-1998 לעומת מחקרים שפורסמו בין השנים 1970-1988, שם, בע' 567.

Amato & Gilbreth, supra note 70, at pp. 568-569 ⁷⁸

C. Smart & B. Neale "It's My Life Too – Children's Perspectives on Post Divorce Parenting" **30(1) Fam Law** (2000) 163, at p. 168 ⁷⁹

L. Laumann-Billings & R.E. Emery "Distress Among Young Adults From Divorced Families" **14 (4) Journal of Family Psychology** (2000) 671, at pp. 676, 682-683; W. Fabricius & J. Hall "Young Adults" ⁸⁰

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

מחקרים שהשוו בין תחושת האב החסר בקרב ילדים שאביהם נפטר לעומת ילדי גירושין שאביהם לא נכח בחייהם לאחר הגירושין, מצאו שההשפעות מחסרון דמות אב אצל ילדים להורים גרושים גדולות משמעותית, נוכח תחושת הנטישה שמתלווה לאובדן דמות האב בחווייתם של ילדי הגירושין, לעומת הילדים שהתייתמו מאבותיהם.⁸¹

בין גורמי ההשפעה המרכזיים על מידת התרומה של הילד מן הקשר עם האב, נמנה הפרמטר הנוגע לרמת הקונפליקט בין ההורים. נמצא שבנסיבות של קונפליקט קשה בין ההורים, קשר תדיר בין האב לילד וחשיפה חוזרת ונשנית לקונפליקט בין ההורים, הניצת בכל מפגש ואינטראקציה, מזיק לילד ולהסתגלותו החיובית לגירושין באופן העשוי לעלות על היתרונות מקיומו של הקשר.⁸² ממצאים מחקריים מלמדים שקונפליקט בלתי פתור ומתמשך בין ההורים מונע מן הילדים צרכים התפתחותיים חשובים ועלול לפגוע באופן חמור בהתפתחותם הפסיכולוגית.⁸³ כשליש ממקרי הגירושין מוגדרים כסכסוך ברמת קונפליקט גבוהה, כאשר רמות הקונפליקט שוככות לאחר הגירושין במרבית המקרים, אולם בין 8%-12% מן המקרים מאופיינים בקונפליקט בלתי פתור

Perspectives on Divorce: Living Arrangements" **38 Fam. & Conciliation cts. Rev.** (2000) 446, at pp. 455-457. כן ראו ממצאים דומים בקרב ילדי גירושין בבגרותם, אשר תיארו כמיהה עזה לדמות האב כילדים: F.F. Furstenberg "Fathering in the Inner City: Paternal Participation and Public Policy" in **Fatherhood: Contemporary Theory, Research, and Social Policy** (Thousand Oaks, W. Marsiglio ed., 1995) 119, at p. 128. Hereafter: Furstenberg (1995). ממצאי מחקר זה מגלה שכמיהת הילדים לאביהם הביולוגי לא הושפעה מקיומו של מבוגר אחר, דוגמת אב חורג, דוד או סב, שנטל את התפקיד ההורי החסר.⁸¹

Popenoe, supra note 48, at p. 152; M. Gallagher "Father Hunger" in **Lost Fathers: The Politics of Fatherlessness in America** (New York, Cynthia R. Daniels ed., 1998) 163, at p. 164.⁸²

Lamb, Sterenberg & Thompson, supra note 51, at pp. 397-398. בהקשר זה ראוי להוסיף, כי לא כל חשיפה לקונפליקט תיחשב מזיקה עבור הילד. כאשר להורים יכולת לפתור את הקונפליקט בדרך קונסטרוקטיבית, יהיה בכך כדי להקנות כלים לילד להתמודדות עם קונפליקט ודרכי פתורו. החשיפה לקונפליקט הרסני שאין בצדו יכולת ליישוב המשבר בין ההורים, בייחוד כשהקונפליקט מתרכז בילד, היא בעלת הפוטנציאל לגרום לילד להסתגלות לקויה, בהיבט הפסיכולוגי וההתנהגותי. שם. כמו כן נמצא שבמצבים בהם קיים קונפליקט בין ההורים, אולם ההורים נמנעים מלערב את הילדים בקונפליקט (ומקיימים הורות מקבילה ומנותקת האחד מן השני) מצבם של הילדים אינו שונה בהרבה ממשפחות עם קונפליקט נמוך, ראו: C.M. Buchanan, E.E. Maccoby & S.M. Dornbusch "Caught Between Parents: Adolescents' Experience in Divorced Homes" **62 Child Development** (1991) 1008, at pp. 1024-1025. לענין ההשפעה המזיקה של הקשר אב – ילד על רווחתו של הילד במצבי קונפליקט מתמשך בין ההורים, ראו גם את ממצאי המחקרים ומסקנות החוקרים הבאים: Spruijt, De Goede & Vandervalk, supra note 67, at pp. 87-88; Hetherington, Cox & Cox (1976), supra note 50, at p. 426; Seltzer (1991), supra note 57, at p. 97; J.S. Wallerstein & J.B. Kelly **Surviving the Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce** (New York, 1980), at p. 224; M.Y. Lee "Post Divorce Interparental Conflict, Children's Contact with Both Parents, Children's Emotional Processes, and Children's Behavioural Adjustment" **27 Journal of Divorce and Remarriage** (1997) 61, at pp. 76-77; A. Burns & R. Dunlop "Parental Marital Quality and Family Conflict: Longitudinal Effects on Adolescents from Divorcing and Non-Divorcing Families" **37 Journal of Divorce & Remarriage** (2002) 57, at p. 68-73; Furstenberg & Cherlin, supra note 7, at pp. 70-71; E.E. Maccoby & R.H. Mnookin **Dividing The Child: Social and Legal Dilemmas of Custody** (Cambridge, 1992), at pp. 286-88. גירושין (טרם הפרידה בין ההורים), מגלים יותר בעיות התנהגותיות והישגים לימודיים ירודים, בהשוואה למצבם מספר שנים לאחר הגירושין, נתון המבטא את ההשפעה ההרסנית של הקונפליקט בין ההורים על הילדים: A.J. Cherlin, F.F. Furstenberg, L. Chase-Lansdale, K.E. Kiernan, P.K. Robins, D.R. Morrison & J.O. Teitler "Longitudinal Studies of Effects of Divorce on Children in Great Britain and the United States" **252 Science** (1991) 1386.⁸³

J. Grych & F. Fincham **Inter Parental Conflict and Child Development** (New York, 2001), at pp. 9-39, 337-363. קונפליקט בלתי פתור ומתמשך מוגדר כקונפליקט הכולל רמות גבוהות של כעס וחוסר אמון, אלימות מילולית בין ההורים, קושי מתמשך בקיום תקשורת בנוגע לילדים, קושי מתמשך בקיום שיתוף פעולה בטיפול בילדים, הפרעת הקשר של הילדים עם בן הזוג השני וביטויי אגרסיביות האחד כלפי השני. התנהגויות אלה לאחר הפירוד מלוות פעמים רבות בהתדיינות מרובות בבתי משפט, לרבות השמצות בדבר התפקוד ההורי של כל צד. ראו: J. McIntosh "Enduring Conflict in Parental Separation: Pathways of Impact on Child Development" **9 (1) Family of Studies** (2003) 63, at p. 64. כן ראו את התיאור הרחב בדבר ההשפעות הפסיכולוגיות של הקונפליקט ההורי על הילדים, לרבות מנגוני ההתפתחות הנפגעים בכל שכבת גיל, וביטויי ההשפעות ביחס למגדר של הילד, כפי שמובא על ידי McIntosh, שם, בע' 66-72.

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

ומתמשך.⁸⁴ כיום, חסרים עדיין כלים להגדרת רמת הסף של הקונפליקט בין ההורים, אשר ממנה הנוק בקיום הסדרי הקשר עם ההורה הלא משמורן עולה על התועלת.⁸⁵ בהתאם לכך, לצד המסקנה בדבר חשיבות הקשר האיכותי אב – ילד, סוייגה החשיבות והתרומה למצבים שאינם קונפליקטואליים.⁸⁶ ראוי לציין כי ישנם מחקרים, שהינם בבחינת מיעוט ביחס לכלל, שלא מצאו קשר משמעותי בין רמת הקונפליקט בין ההורים לרווחתו של הילד מקיום הקשר אב- ילד, כשהסבר לפער בממצאים עשוי להיות רמת הקונפליקט הנמוכה מלכתחילה בקבוצת המדגם שנבדקה באותם מחקרים.⁸⁷

עמדתה של האם ביחס להסדרי הראיה בין האב לילד משפיעה אף היא על רמת התרומה שיפיק הילד מקיום ההסדרים. ממצאים מחקריים מלמדים שבמשפחות בהן האמהות אינן שבעות רצון מרמות הקשר הגבוהות בין האב לילד, מצבם של הילדים הוא הגרוע ביותר (מצבים אלה אינם שכיחים ונמצאו מאפיינים רק 10% מהמקרים).⁸⁸

מחקרים שעסקו בהשפעות ארוכות טווח של הגירושין על הילדים, עם הגיע הילדים לגיל בגרות (להבדיל מן ההשפעות קצרות הטווח בתקופה שבסמוך לאחר הגירושין), מצאו השלכות הנוגעות ליכולתם של ילדי גירושין ליצור אינטימיות במערכות יחסים זוגיות ולהתמיד בהן, למידת שביעות רצונם במערכות יחסים ועמדתם לגבי מערכות נישואין, הנעוצות בקיומו או היעדרו של קשר אב- ילד בתקופת הילדות.⁸⁹ נמצא שבנות, שחסרו דמות אב בילדותן, הן בעלות סיכון גבוה יותר לחוות גירושין בעצמן או לא להתחתן כלל.⁹⁰ בחינת השפעת מעורבות האב בחיי הילדים על טיבם של היחסים הזוגיים שכוננו הילדים, העלתה שמעורבות גבוהה של האב בחיי הילד נמצאה קשורה ברמות גבוהות של אינטימיות, מחויבות ואמון במערכות היחסים של הילדים בבגרותם הצעירה, לעומת מעורבות נמוכה של האבות, אשר נמצאה מנבאת רמות גבוהות של חוסר ביטחון ודפוסי התקשרות של הימנעות או חרדתיות ביחסים הזוגיים.⁹¹

⁸⁴ Maccoby & Mnookin, supra note 82, at p. 141; McIntosh, ibid, at p. 64

⁸⁵ Lamb, Sterenberg & Thompson, supra note 51, at pp. 397-398

⁸⁶ R.D. Parke **Fatherhood** (Cambridge, 1996), at p. 202. Hereafter: Parke (1996) המחקרי המובא על ידי Johnston בנוגע להשפעות הקונפליקט ההורי על הילדים: J.R. Johnston "High Conflict Divorce" **4 The Future of Children: Children and Divorce** (1994) 165, at pp. 171-176

⁸⁷ ראו לדוגמה את הממצאים במחקרם של King & Heard, לרבות הסברם לתוצאות החריונות במחקרם: V. King & H.E. Heard "Nonresident Father Visitation, Parental Conflict, and Mother's Satisfaction: What's Best for Child Well-Being?" **61 Journal of Marriage and the Family** (1999) 385, at p. 394 מחקרם של C.M. Buchanan, E.E. Maccoby & S.M. Dornbusch **Adolescents After Divorce** (Cambridge, 1996), at pp. 257-259

⁸⁸ King & Heard, ibid, at p. 394

⁸⁹ C. Duran-Aydintug "Adult Children of Divorce Revisited: When They Speak Up" **27(1/2) Journal Of Divorce & Remarriage** (1997) 71, at pp. 77-80; P.R. Amato & A. Booth "Consequences of Paternal Divorce and Marital Unhappiness for Adult Well-Being" **69 Social Forces** (1991) 895, at pp. 909, 912; H.B. Biller **Fathers and Families: Paternal Factors in Child Development** (Wesport, 1993), at pp. 172-176. ראו התייחסות להשפעה גדולה יותר של חסרון דמות אב על יכולתן של נשים ליצור מערכות יחסים אינטימיות יציבות, נוכח הקושי למצוא חלופות גבריות מטפלות ודואגות, כאשר האב חסר. שם.

⁹⁰ P.R. Amato & B. Keith "Parental Divorce and Adult Well-Being: A Meta Analysis" **53 Journal of Marriage and the Family** (1991) 43, at p. 55; F. Kobrin & L.J. Waite "Effects of Childhood Family Structure on the Transition to Marriage" **46 Journal of Marriage and the Family** (1984) 807, at p. 814 ראו מגמה הפוכה בקהילה השחורה, שם אי יציבות משפחתית בילדות משפיעה יותר על גברים מאשר על נשים, בכל הנוגע להתקשרות במערכות נישואין. להשערות בדבר פשר המגמות הסותרות בקרב לבנים ושחורים, ראו: Kobrin & Waite, ibid, at p. 814

⁹¹ K. Van-Schaick & A.L. Stolberg "The Impact of Paternal Involvement and Paternal Divorce on Young Adults' Intimate Relationships" **36(1/2) Journal of Divorce & Remarriage** (2001) 99, at pp. 115-116

כל הזכויות שמורות לעו"ד ד"ר שרון פרילינג. אין להעתיק, להפיץ, לפרסם או לעשות שימוש בכל צורה שהיא, באופן שלם או חלקי, ללא רשות בכתב מעו"ד ד"ר שרון פרילינג.

באופן כללי, ילדי גירושין נמצאו בסיכון גבוה יותר למערכות יחסים זוגיות כושלות,⁹² נוכח חוויית הגירושין (ופיחות האמון במערכת הזוגית ודרכי פתרון מחלוקות) ונוכח מעורבות נמוכה של האב בחייהם, עקב הגירושין (ברמות משמעותיות יותר מאשר היעדר מעורבות במשפחות נשואות).⁹³ מעורבות האב בחיי הילד לאחר הגירושין יוצרת בסיס להתפתחות מערכת יחסים משמעותית עם הילד, המהווה על פי רוב בסיס לפיתוח מערכות יחסים חברתיות וזוגיות בעתיד.

שאלת התרומה של הקשר אב ילד לרווחתו של הילד תלויה, אם כן, במערכת שלמה של פרמטרים המתווספים לקיום הקשר עצמו, דוגמת איכות הקשר, רמת הקונפליקט בין ההורים, גישתה של האם למעורבות האב, יכולתה של האם לשתף פעולה עם האב ביישום הורותו וכישוריו של האב להיות קשוב לצרכי הילד ולבסס עמו קשר חם ואוהב.⁹⁴ יחד עם זאת, בהתקיים התנאים המתאימים, נמצא שילדים למשפחות גרושות הזוכים לנוכחות שני ההורים בחייהם, תוך אחריות פעילה של כל אחד מן ההורים בגידול הילדים, אינם שונים בהתפתחותם ותפקודם מילדים למשפחות שלמות.⁹⁵

אבות רבים מתלוננים כי המודל של קשר בדמות הסדרי ראיה בינם לבין הילדים אינו מספק לצורך קיום קשר שהינו מעבר לקשר שטחי ומלאכותי. יחד עם זאת, העובדה שאבות מסויימים מצליחים גם במודל זה לקיים קשר איכותי וקרוב עם ילדיהם מצביע על כך שדבר מה נוסף, מעבר למנגנון הסדרי הראיה, עומד בדרכם של אבות רבים ליישום הורות אפקטיבית ופעילה.⁹⁶ על מנת שאבות יהיו הורים מתפקדים ותורמים, עליהם להיות בעלי מוטיבציה גבוהה ליישם את תפקידם ההורי וכן בעלי כישורים ליישום הורות פעילה.⁹⁷

ניתן לסכם ולומר כי למעורבות ולנוכחות של האב בחיי הילד השפעה חיובית ממשית על רווחתו של הילד ועל התפתחותו הרגשית, בכפוף לקיומם של פרמטרים תומכים נוספים. על כן, לא ניתן למעט מחשיבותו של האב בחיי הילד ולצד החתירה להגברת מעורבות זו, יש למקד את המדיניות הרצויה ביצירת התנאים הנלווים שיאפשרו את התרומה המירבית של הילד ממעורבות זו.

התשתית שהונחה בפרק זה מספקת בסיס יציב ומוצק לקידום הרעיון הנוגע להתערבות המדינה בקידום מעורבות האב בחיי הילד, לטובת רווחתו של הילד. על רקע זה, אפנה לדיון בגוף המחקר.

⁹² זאת אף ללא קשר לפרמטר הנוגע ליישום הקשר אב-ילד, כאשר רמת הסיכון הגבוהה נמצאה הן ביחס לנישואין ראשונים והן ביחס לנישואין שניים. נמצא שנתון זה נובע מבעיות התנהגותיות שמתפתחות אצל ילדי גירושין, שנחשפו למודלים חלשים של התנהגות דיאדית ועל כן הם חסרים את הכישורים המקלים על הצלחת היחסים הזוגיים: P.R. Amato "Explaining the Intergenerational Transmission of Divorce" **58 Journal of Marriage and the Family** (1996) 628, at p. 638.

⁹³ Ibid, at p. 117; M.E. Lamb "Fathers and Child Development: An Introductory Overview and Guide" **in The Role of the Father in Child Development** (New York, M.E. Lamb 3rd ed., 1997) 1, at pp. 9-13
⁹⁴ F.F. Furstenberg "Good Dads-Bad Dads: Two Faces of Fatherhood" **in The Changing American Family and Public Policy** (Washington, A. J. Cherlin ed., 1988) 193, at p. 205. Hereafter: Furstenberg (1988).

⁹⁵ R. Bauserman "Child Adjustment in Joint-Custody Versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review" **16 Journal of Family Psychology** (2002) 91, at pp. 97-99

⁹⁶ Amato & Gilbreth, supra note 70, at p. 569. ראו בהקשר זה את ניתוח הגורמים התורמים להתפתחותה של תופעת האב הנעלם, כמפורט בהרחבה בשער השני למחקר.

⁹⁷ M.E. Lamb "The Emergent American Father" **in The Father's Role: Cross Cultural Perspectives** (Hillsdale, M.E. Lamb ed., 1987) 3